

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ СЕМЕНА КУЗНЕЦЯ**

ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН І ЖУРНАЛІСТИКИ

КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ, ІНОЗЕМНОЇ ФІЛОЛОГІЇ ТА ПЕРЕКЛАДУ

Рівень вищої освіти
Спеціальність
Освітня програма
Група

Другий (магістерський)
Менеджмент
Управління навчальним закладом
8.01.073.090.22.1

ДИПЛОМНА РОБОТА

на тему: «Управління формуванням національно-патріотичних цінностей у закладі загальної середньої освіти»

Виконала: студентка Тетяна МАЛЬЦЕВА

Керівник: д.пед.н., професор Вадим ЛУНЯЧЕК

Рецензент: д.пед.н., професор Тетяна СОБЧЕНКО

Харків – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ.....	8
1.1. Теоретичні засади патріотичного виховання громадян України.....	8
1.2. Патріотичне виховання як предмет наукових досліджень.....	12
1.3. Військово-патріотичне виховання як складова освітнього процесу.....	19
Висновки до розділу 1.....	25
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ.....	26
2.1. Історична політика як складова національно-патріотичного виховання дітей та молоді.....	26
2.2. Закордонний досвід вихованні почуття патріотизму.....	32
2.3. Кількісні параметри елементів національно-патріотичного виховання	38
Висновки до розділу 2.....	49
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО- ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В ЗЗСО В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	50
3.1. Вдосконалення методів патріотичного виховання на рівні ЗЗСО.....	50
3.2. Інструменти формування патріотичних цінностей учасників освітнього процесу	56
Висновки до розділу 3.....	70
ВИСНОВКИ.....	71
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	75
ДОДАТКИ.....	85

ВСТУП

Відповідно до ст. 11 Конституції, держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її традицій, культури, мовної та релігійної самобутності. Саме держава, керуючись ст. 54 Основного закону, сприяє розвитку науки, охороняє культурну спадщину, забезпечує збереження історичних пам'яток. Отже, саме державі належить провідна роль у формуванні почуття патріотизму та громадянської ідентичності.

Безпосередній вплив на зміст національно-патріотичного виховання чинять події російсько-української війни. Початок її нового етапу 24 лютого 2022 р., серед іншого, спричинив небачену хвилю патріотичних почуттів, призвів до унікально високого рівня національної консолідації. Як видно з результатів соціологічних досліджень, вперше за роки незалежності кількість тих, хто пишається громадянством України збільшилася до понад 90%, значно зросла кількість громадян, що послуговуються у повсякденні українською мовою (з 46% у 2006р. до 67% у 2023р.), збільшилася кількість громадян, котрі готові захищати батьківщину із зброєю в руках (з 17% у 2015р. до 29% у 2023р.) [23; 73; 77].

Починаючи з 2022 р. на новий рівень виходить і законодавче забезпечення процесу національно-патріотичного виховання. Зокрема, набуває чинності Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», в якому чітко розмежовані національно-патріотичне, громадсько-патріотичне та військово-патріотичне виховання.

Все вищенаведене висуває нові вимоги щодо вдосконалення системи освіти, яка була і залишається одним з основних суб'єктів процесу національно-патріотичного виховання. На наше переконання, невід'ємною частиною процесу національно-патріотичного виховання особистості є взаємовплив та взаємодія освітніх закладів з її родиною та іншими агентами соціалізації та соціальними інститутами: громадськими організаціями,

Збройними Силами, релігійними конфесіями, неформальними субкультурними молодіжними об'єднаннями тощо.

Об'єкт дослідження – процес національно-патріотичного виховання громадян України.

Предмет дослідження – засоби та методи управління формуванням національно-патріотичних цінностей в освітніх закладах.

Мета роботи полягає у науково-теоретичному обґрунтуванні та розробці практичних рекомендацій щодо вдосконалення публічної освітньої політики в частині формування національно-патріотичних цінностей учасників освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти.

Завдання дослідження:

- опрацювати джерела та літературу, визначити ступень наукової розробки та теоретичні засади проблеми;
- дослідити законодавчі та інституційні засади публічної політики щодо національно-патріотичного виховання на рівні ЗЗСО;
- охарактеризувати стан національно-патріотичного виховання в умовах збройної агресії проти України;
- висвітлити кращі практики національно-патріотичного виховання в освітніх закладах України в умовах воєнного стану;
- розробити пропозиції з вдосконалення діяльності учасників освітнього процесу в частині національно-патріотичного виховання учнів ЗЗСО.

Методологічні та теоретичні основи дослідження. У ході підготовки роботи були використані аналітичні та звітні матеріали Міністерства освіти і науки України, Міністерства культури та інформаційної політики України, Українського інституту національної пам'яті, комітету Верховної Ради України з питань інформаційної та гуманітарної політики, Державного інституту сімейної та молодіжної політики, Національного інституту стратегічних досліджень.

Для визначення соціологічного виміру процесу національно-патріотичного виховання, авторкою були опрацьовані результати опитувань проведених Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, Київським міжнародним інститутом соціології, Центром Разумкова, Соціологічною групою «Рейтинг», фахівцями Інституту соціології НАН України.

З метою опрацювання теоретичних засад дослідження були вивчені тематичні публікації Н.Бессараб, О.Бондаренко, В.Власової, О.Джус, О.Каплуновської, Я.Ласкавцевої, В.Мисана, Л.Мокрої, А.Солонської, С.Сьоміна, І.Швецової. Для розуміння взаємодії національно-патріотичного виховання та публічної історичної політики важливе значення мають статті А.Дробовича, А.Мелякова, Н.Отрешко, М.Тахтаулової. Значну увагу було приділено вивченню наукового доробку співробітників Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук, серед яких: І.Бех, В.Гарнійчук, К.Журба, М.Зубалій, В.Киричок, О.Остапенко, М.Тимчик, К.Чорна. Практика національно-патріотичного виховання в умовах закладу загальної середньої освіти розкрита в публікаціях Г. Вороніної, Н.Ганноченка, Н.Дяченко, Р.Захарової, І.Кичатої, Г.Коломоєць, Л.Кузьмук, О.Федоренко.

Методи дослідження. Для виконання магістерської роботи були використані наступні методи: порівняльного аналізу (при характеристиці відмінностей у методах національно-патріотичного виховання на різних етапах державотворення України); єдності історичного й логічного (під час визначення термінологічних засад дослідження, та опрацюванні понять «патріотизм», «громадянська ідентичність», «оборонна свідомість», «деколонізація», «декомунізація», «військово-патріотичне виховання»; систематизації (при проведенні аналізу звітної документації Міністерства освіти і науки України, а також профільних комітетів Верховної Ради України та Українського інституту національної пам'яті); статистичний (для характеристики законодавчого та організаційного підґрунтя публічної політики національно-патріотичного виховання); аналізу і синтезу (для

вироблення практичних рекомендацій щодо вдосконалення процесу національно-патріотичного виховання учасників освітнього процесу на рівні ЗЗСО).

Практичне значення одержаних результатів. Результати дослідження та практичні рекомендації можуть бути використані у роботі органів управління освітою місцевого рівня, закладів підвищення кваліфікації та професійного розвитку педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти, а також у позакласній роботі при підготовці заходів з національно-патріотичного та військово-патріотичного виховання.

Структура й обсяг роботи. Магістерська робота складається зі вступу, основної частини, загальних висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 87 сторінок. Основний зміст викладено на 73 сторінках. Робота містить 10 малюнків та 4 таблиці. Список використаних джерел містить 86 назв.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ

1.1. Теоретичні засади патріотичного виховання громадян України

Однією із засад захисту суверенітету та територіальної цілісності нашої держави є патріотизм народу, особливо студентства. Соціальні зміни в суспільстві призвели до зміни парадигми освіти, яка полягає насамперед у вихованні самостійності, творчості, ініціативи, відповідальності та здатності приймати правильні рішення в складних, екстремальних умовах. Тому, крім удосконалення виховної діяльності, виховний процес потребує вдосконалення виховання патріотизму в учнів.

Як наголошує І. Бех, усі учасники освітнього середовища мають пам'ятати, що національно-патріотичне виховання у навчальному закладі є гнучкою, саморегульованою системою. Ця система має відповідати національним, освітнім, культурним, соціальним та іншим потребам кожної дитини [3]. Глибокі зміни в Україні, глобалізаційні процеси, зумовлені політичними та економічними аспектами, ставлять перед освітнім процесом нові виклики для реалізації держави. Формування у школярів шанобливого ставлення до Батьківщини засобами педагогічної діяльності є актуальним, оскільки забезпечує формування та розвиток відповідальних громадян, готових працювати на благо та захищати добробут України [6]. У цьому плані ставлення до сім'ї, сім'ї, спільноти, а також навколишнього суспільства (школи, села, міста), особливо до природного середовища, праці, культурної спадщини та мистецтва, інтегрується в ціннісне ставлення до Батьківщини як основа педагогіки набуває якісно нового змісту.

На сучасному етапі розвитку Української держави виховання патріотизму школярів набуває особливої актуальності та значення при

підготовці до служби у Збройних Силах України. Патріотизм проявляється у любові до своєї країни, шанування власної мови, культури, традицій та готовності захистити Батьківщину. Перед незалежною Україною стояло завдання державної важливості: відродження українського національно-патріотичного виховання та одночасно підняття його на сучасний рівень наукового та культурного розвитку, використовуючи найкращі здобутки минулих поколінь.

Як зазначає В.Гарнійчук, результати аналізу освітньої практики загальноосвітніх установ підтверджують, що рівень військово-патріотичного виховання відповідає сучасним вимогам [18]. У багатьох установах загальної середньої освіти військово-патріотичне виховання організовано та здійснюється на низькому методичному рівні. Наголошується на відсутність системності та цілісності, а також фрагментарність наступності в організації військово-патріотичної підготовки учнів в освітніх закладах.

Національна ідентичність є основою солідарності українського суспільства, тому її формування у зростаючу особистість є важливим завданням патріотичного виховання. До української нації належать ті, для кого найважливішими цінностями є державна незалежність України, гордість за Україну, її захисників, приналежність до великої нації, українське громадянство, патріотизм, повага до української культури та української мови.

На думку Т.Скирди, інформаційна війна російської федерації щодо України негативно вплинула на формування національної ідентичності школярів, зокрема на:

- русифікація та впровадження російської мови в усі сфери життя українського суспільства;
- боротьба за утвердження російської мови як другої державної та витіснення української з медіаринку;
- спотворення історичних фактів та заперечення автентичності української мови та культури, а також існування самої нації;

- використання політичних технологій та виборчих кампаній для розколу громадянського суспільства України, конфлікту інтересів через розбіжності та загострення протиріч;
- ідеалізація радянського минулого [74].

Усі перелічені вище фактори спрямовані на нівелювання національних цінностей, виключення молоді з національно-культурного контексту, формування свідомості неповноцінності та самовпевненості перед обличчям «російського заходу», що претендує на домінуюче становище на території, починаючи з України. Формування національної ідентичності має ґрунтуватися на: історичній правді; історична пам'ять; національні ідеали; національну гідність; національна впевненість у собі; патріотизм.

Умовами перемоги над ворогом є: стійка національна ідентифікація; розбудова національної солідарності; утвердження української мови в усіх сферах життя; патріотизм і готовність до збройного опору та захисту України. Проте сьогодні можна відзначити виклики, які постають перед сучасною освітою, які впливають на формування національної ідентичності та духовної безпеки нації.

На думку науковців, під духовною безпекою нації варто розуміти її гармонійну форму та високоцінний зміст, згідно з якими кожен з її членів будує індивідуальний шлях життя та розвитку, що перетворює навколишній світ відповідно до законів добра, любові та справедливості. залежно від власної специфіки [34]. Водночас не повинно бути жодної маніпуляції свідомістю людини, жодного нав'язування корисної політики та пріоритетів.

Формуючи духовну безпеку української нації, доцільно виокремити два ключові фактори: внутрішній і зовнішній. Найважливішим внутрішнім чинником духовної безпеки нації є національна самоідентифікація, що виражається в почуттях і цінностях – «Я – українець» – «Ми – українці». Суть цих емоційних цінностей полягає в ефективній інтеграції особистості в свою націю, в клан в широкому сенсі цього слова.

Особистість має прийняти історичну естафету вищих духовних цінностей нації, жити і діяти на їх основі, примножувати їх з огляду на виклики сучасності. Низький рівень цього чинника призводить до недостатньої консолідації суспільства, низької соціоцентричності членів суспільства, коли вони свідомо обмежуються соціально значущими прагненнями, цілями і продуктивними способами поліпшення існуючої соціокультурної ситуації, їхня переважаюча Его-орієнтація з відповідними утилітарними цінностями, перебільшення ролі регіональної ідентичності [3]. У цьому сенсі цей фактор є системоутворюючим і виховні зусилля мають бути спрямовані насамперед на його оптимізацію.

Основи національно-патріотичного виховання, його зміст та завдання конкретизовано у Базовому компоненті дошкільної освіти за освітніми напрямками [4]. Наприклад, за освітнім напрямом «Дитина в суспільстві» чітко формується соціально-цивільна компетентність дитини, що включає здатність проявляти особисті якості, соціальні почуття, любов до Вітчизни; готовність брати активну участь у соціальних заходах, що проводяться в дитячих центрах, громадах, суспільстві та спрямованих на покращення суспільного життя.

Результатом сформованості соціально-громадянської компетентності є ціннісне ставлення дитини до себе, своїх прав і прав інших людей, наявність уявлень про правила і способи міжособистісної взаємодії з членами сім'ї, родини, іншими людьми та здатність дотримуватись цих правил у соціально-громадянському просторі, а також цінностей і поваги до культурної спадщини українського народу, представників різних національностей і культур.

Участь батьків у цьому напрямі виховання включає залучення дитини відповідно до її вікових можливостей до участі в житті сім'ї/родини, ЗЗСО, суспільства у різних формах дозвілля, спільних екскурсіях, прогулянках тощо; залучення дитини до спостереження за об'єктами соціального середовища у повсякденному житті та у процесі ігор, прогулянок, екскурсій, дозвілля, соціальних та благодійних акцій, проектів тощо; розповідати дитині про

важливі події у житті сім'ї, міста, громади тощо; моделювання життєвих ситуацій для формування готовності дитини до ефективної участі у демократичних процесах у дитячих центрах, суспільстві та громадах.

В Україні національно-патріотичне виховання є одним із пріоритетних напрямків діяльності держави і суспільства щодо розвитку національної свідомості, що ґрунтується на національних цінностях [8]. Це: ідентичність, воля, соборність, гідність. Вітчизняні науковці стверджують, що формування у громадян патріотизму, поваги до Конституції та законів України, соціальної активності та відповідальності за доручені державні та громадські справи, готовності виконувати обов'язки щодо захисту незалежності та територіальної цілісності України тощо, до європейських цінностей, розгалужені компоненти національно-патріотичного виховання дітей та підростаючого покоління.

1.2. Патріотичне виховання як предмет наукових досліджень

Ідея патріотизму завжди займала особливе місце у духовному житті суспільства, а й у всіх важливих сферах його діяльності [8; 10; 13; 15; 20]. Зміст і спрямованість патріотизму визначаються насамперед духовно-моральним кліматом суспільства, його історичним корінням, що живить соціальне життя поколінь. Проблема патріотичного виховання молоді є міждисциплінарною, оскільки перебуває у центрі уваги досліджень філософської, історичної та психолого-педагогічної науки, її вирішення нині потребує кардинальних змін у сфері патріотичного виховання учнівської молоді [21; 26; 28; 41; 49; 62; 76].

А. Солонська в своїх публікаціях розкрила зміст поняття «патріотичне виховання дитини» та визначила:

- компоненти (пізнавальний, емоційно-ціннісний, поведінковий),
- критерії («ідея патріотизму»; «прагнення проявити патріотизм»; «прояв патріотизму». у поведінці”)

– показники патріотичного виховання в старшому дошкільному віці (уявлення про сутність патріотизму та його складові – любов до Батьківщини, до народу, до країни [76].

Також дослідниця зупинилася на знаннях та розумінні національної символіки, свят; знаннях та уявленнях про народні та сімейні традиції, історичні події, видатних особистостей країни; знаннях та розуміннях власних прав та обов'язків; почутті любові до вітчизни, до народу, до країни; цінності стосовно сім'ї; оцінка власної сімейної історії; гордість за досягнення країни; позитивне ставлення до традицій свого народу, державної мови; вираз любові до вітчизни, народу, до країни; участь у народних та сімейних традиціях; участь у колективних патріотичних заходах; дотримання суспільно корисних правил у різних видах діяльності [75].

Л. Мокра відзначає, що пізнавальний компонент у структурі патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку характеризує уявлення дитини про любов до Вітчизни, до народу, до країни, знання про патріотизм, сім'ю, національні символи, свята, традиції, історичні події, видатні люди Батьківщини відповідно до вікових особливостей дітей старшого дошкільного віку [60]. Емоційно-ціннісний компонент визначає ціннісне ставлення дитини старшого дошкільного віку до Батьківщини, народу, країни; ціннісне ставлення до сім'ї; інтерес дитини до національних традицій; повагу до досягнень власної країни. Поведінковий компонент полягає у виявленні через дії та поведінку любові до Батьківщини, до народу, до країни, а саме: збереження та відтворення традицій, дотримання суспільно корисних правил у різних видах діяльності, особливо в грі; участь у колективних патріотичних заходах.

На нижченаведеній діаграмі ми можемо бачити, які саме основні труднощі виникають у фахівців з національно-патріотичного виховання.

Рис. 1.1 Розподіл відповідей на запитання: «Що викликає найбільші труднощі у вашій роботі з національно-патріотичного виховання» у % [32]

Досвід сучасних учених, провідних педагогів та вихователів минулого дозволяє зробити висновок про необхідність пошуку раціональних шляхів забезпечення національної ідентифікації та комфортного входження дитини до культурно-освітнього простору [37; 43; 48]. У такому освітньому середовищі у дитини розвиваються не тільки знання, вміння та навички, а й система національних, моральних та духовних цінностей.

Я.Ласкавцева, залежно від ролі, яку відіграють ціннісні відносини в житті людини, можна виділити три форми ціннісних відносин [49]. Перша, найскладніша форма – це система найбільш узгоджених і загальних «основних» ціннісних стандартів особистості. Вона передає процес суспільного життя людини в цілому, її реалізація пов'язана з основними сферами людської діяльності. Соціальний зміст вчинків, у якому проявляються «стрижневі» стандарти, об'єктивно характеризує ціннісні орієнтації особистості.

Друга, менш складна форма системи норм, має яскраво виражений характер, передає програму поведінки особистості стосовно навколишньої дійсності і до себе в окремих галузях своєї соціальної діяльності. Погляду, які конкретні соціальні цінності вони передають, називаються ціннісними орієнтаціями особистості. Іншими словами: ціннісні орієнтації характеризуються тим, що соціальна цінність реалізується через індивідуальні поведінкові програми у сферах соціальної діяльності.

І третя, найбільш конкретна форма – це набір стандартів, які здійснюють посередництво в найскладніших справах згідно зі сформованим планом окремих справ, які необхідно реалізувати.

На думку В.Гарнійчук, ціннісне ставлення до Батьківщини полягає у визнанні цінності власної незалежної влади [17]. Історичний досвід свідчить, що втрата державності призводить до втрати нації, мови, без яких немає національної культури, історії, традицій, людина трансформується у свідомості та поведінці, тобто у самоповазі та гідності, як цивільна, так і людська природа вирівнюються. Відповідно відбувається консолідація нації як культурно-політичної спільноти людей, її об'єднання навколо національної ідеї, яка не придумана теоретиками, не запозичена з чужої історії та культури, а є продуктом досвіду свій народ, свій менталітет.

Тому національна ідея є консолідуючим матеріалом національної думки, яка століттями скріплювала український народ, яскраво представлена у засобах національної педагогіки та має найбільшу користь у вихованні

самоповаги як ціннісного ставлення до Батьківщини. Ось чому так важливо залучати дитину до її контенту.

Насправді проблема філософії гуманоцентризму полягає в тому, щоб зосередити увагу на особистих цінностях через їх духовний і культурний вплив. Найважливіші – справедливість, свобода, гідність, домашнє життя тощо мають стати стрижнем національної ідеї [18].

Зупинимосся на трьох беззаперечних основних складових, які вчені виділяють у понятті «патріотизм» [2; 4; 9; 11; 18]. По-перше, шанування рідного краю як місця народження і постійного проживання, дбайливе ставлення до цього територіального утворення, повага до місцевих традицій і відданість певній локальній території до кінця життя. Залежно від широти сприйняття місця народження, яка залежить від глибини свідомості конкретної людини, межі її вітчизни можуть сягати площі її будинку, двору, вулиці, села, міста до району, регіональні та державні стандарти. В осіб із вищим рівнем патріотизму (в основі якого лежить вищий рівень свідомості) широта емоцій збігається з кордоном всього державного устрою під назвою «Батьківщина».

Друге. Повага до предків, любов і толерантність до співвітчизників, які проживають на певній території, бажання їм допомогти. Вищим виявом окремого компонента є доброзичливість до всіх співвітчизників, які є громадянами конкретної держави, тобто усвідомлення соціального тіла, яке в усьому світі називають «нацією за громадянством».

Третій. Орієнтація на конкретні щоденні завдання щодо покращення стану власної батьківщини, її інститутів, підтримки своїх співвітчизників та співвітчизників (починаючи від підтримання чистоти та порядку життя до зміцнення дружніх стосунків із сусідами у під'їзді вдома чи у дворі), до гідного розвитку свого міста, району, області, батьківщини взагалі).

Рівень розуміння кордонів своєї Батьківщини, ступінь любові до співвітчизників і співвітчизників, а також перелік щоденних заходів щодо збереження та розвитку своєї території та покращення умов життя на ній – усе

це визначає рівень патріотизму громадянина. кожен окремий критерій ступеня його справді патріотичної свідомості [26].

Унікальність патріотизму полягає в тому, що він «перетворює» громадян із байдужих до державних проблем людей на активних особистостей, для яких служіння Батьківщині є внутрішньою потребою, сенсом життя. Патріотизм передбачає, зокрема, шанобливе ставлення до символів держави – гербу, прапора, гімну.

Таблиця 1.1.

Ставлення громадян України до символів держави, у % [73]

	Пишаюся цим	Ставлюся ПОЗИТИВНО	Ставлюся НЕГАТИВНО	Ставлюся негативно і хотів би змінити	Важо відповісти
Прапор України					
<i>Серпень 2012р.</i>	37,9	56,2	1,2	1,1	3,6
<i>Грудень 2015р.</i>	47,9	43,2	2,6	1,5	4,9
<i>Травень 2023р.</i>	74,9	22,7	0,6	0,8	1,0
Герб України					
<i>Серпень 2012р.</i>	29,9	57,6	3,6	3,4	5,4
<i>Грудень 2015р.</i>	46,0	44,0	3,2	1,6	5,2
<i>Травень 2023р.</i>	74,4	23,4	0,6	0,4	1,2
Гімн України					
<i>Серпень 2012р.</i>	30,1	52,2	5,7	6,7	5,3
<i>Грудень 2015р.</i>	44,5	39,3	4,8	6,2	5,3
<i>Травень 2023р.</i>	68,9	23,4	2,0	3,6	2,0

Аналіз наукових джерел проведений Н.Бессараб, дозволяє зробити висновок, що структура виховання в молодших школярів вдячного ставлення до Батьківщини має посередній характер [1]. Ідентичність взаємопов'язаних компонентів утворює багаторівневу систему.

Вихідний рівень досліджуваної проблеми – когнітивний компонент, який описує формування у учня середнього шкільного віку певних понять, суджень, уявлень і знань про Україну, мову, культуру, народний етикет та моральні цінності, що сприяє формуванню Ціннісних цінностей щодо одного учня початкових класів до вітчизни, гордості за свою країну, ідентифікації з українським народом та визначення його інтересу до життя в Україні, її історії та майбутнього у світовому співтоваристві.

Емоційно-ціннісний компонент молодшого школяра визначає почуття, почуття любові та прихильності до навколишнього, природного, соціального (домашнього) середовища. Таким чином, ідентифікація дитини мотивується її прихильністю до свого природного та природного середовища, в якому вона відчуває тугу за його межами. Включає оцінну діяльність, що характеризує вміння співвідносити предметний зміст ідеї, народний етикет із власним «Я», потребами та інтересами, що відповідають потребам та інтересам Батьківщини.

Поведінковий компонент визначає застосування отриманих знань на практиці, мотивоване на основі певних ідеалів та цінностей, властивих національній системі освіти, а також прояв любові, самоповаги та беззавітної турботи про Батьківщину в суспільстві. Поле у тих, у яких відповідна характеристика знаходить яскраве вираження та моделює реальну діяльність. Набуття навичок міжособистісного спілкування, дотримання моральних принципів, етикету українського народу та правил поведінки призводить до формування ціннісного ставлення до Батьківщини [2].

Національно-культурна ідентичність виникає на основі ідентифікації з українською нацією та почуття приналежності до неї. Отже, у нашому дослідженні національно-культурна ідентичність розуміється як особистісний

феномен, що визначає почуття причетності до всієї Батьківщини. та необхідність оволодіння, збереження та передачі культурної спадщини свого народу.

Національна культурна ідентичність пов'язана з національною свідомістю [6; 10; 14; 20]. Згідно з нашими дослідженнями, національна самосвідомість є елементом національної психології, що спирається на національно-культурну ідентичність та регулює соціально-особистісні ціннісні відносини до Батьківщини за допомогою національних установок, менталітету, архетипів та національного характеру. Тому національна самосвідомість є психологічним механізмом формування ціннісного ставлення до Батьківщини через етнографію в освоєнні цінностей любові до Батьківщини, безкорисливої турботи та самоповаги.

Відповідно, «ціннісне ставлення до Батьківщини» – це особистісний феномен, який визначає значення Батьківщини в житті учня, детермінований національною самовпевненістю та національно-культурною ідентичністю, що сприяє відповідній моральній поведінці та виявляється в любові. за вітчизну та самовіддану турботу [20].

1.3. Військово-патріотичне виховання як складова освітнього процесу

У навчанні предмета «Захист України» переважають словесні форми і методи навчання та виховання, однак ступінь готовності (педагогічної, фізичної, психологічної, соціальної, моральної та духовної) старшокласників до захисту України не відповідає сучасним вимогам. Низька активність закладів загальної середньої освіти в організації та проведенні оборонно-спортивних заходів з військово-патріотичного виховання, низька активність учнів на заняттях з теми «Захист України», у спортивних відділеннях та гуртках військово-прикладного спорту, відсутність системності у роботі загальноосвітніх установ з організації та проведення цільового військово-патріотичного виховання учнівської молоді [12].

Актуальність вивчення проблеми військово-патріотичного виховання учнів середніх загальноосвітніх установ в умовах ідеологічного та світоглядного протистояння обумовлена також:

- низкою протиріч між захищеністю громадян України, особливо молоді, від впливу ідеології інших держав, зацікавлених у вихованні своїх прихильників та дестабілізації політичної ситуації в Україні зсередини, та недостатньою теоретичною розробкою цього питання;

- відсутністю ефективної педагогічної системи військово-патріотичного виховання студентської молоді та постійний інформаційний вплив з боку російської федерації, спрямований на деформацію ціннісних засад та морально-духовної єдності українського суспільства;

- значним потенціалом загальних середніх освітніх закладів у плані військово-патріотичного виховання учнів в умовах ідеологічного та світоглядного протистояння та низький рівень військово-патріотичного виховання учнів;

- підвищенням вимог до рівня професійної підготовки майбутніх вчителів на предмет «Оборона України» та низька готовність до професійної діяльності у загальноосвітніх школах [12].

На основі вивчення наукових джерел можна зробити висновок, що зміст патріотичного та військово-патріотичного виховання дітей та учнівської молоді:

- спираючись на могутні історичні військові традиції Української держави, ґрунтуючись на філософії та основних засадах козацької педагогіки, ґрунтуючись на цінностях моралі, честі та гідності захисника Вітчизни;

- спрямована на розвиток у студентів почуття патріотизму, любові до Батьківщини, народу, її історії, культурно-історичної спадщини та цінностей; Відповідальність, повага до прав та обов'язків, готовність захищати Батьківщину;

– відбувається через залучення дітей та учнівської молоді до життя суспільства шляхом набуття досвіду патріотичної діяльності (завдяки участі у діяльності громадських організацій, громадських дитячих та молодіжних об'єднань, у реалізації проектів, акцій тощо);

– має на меті розвиток фізичної підготовленості та витривалості, формування мотивації до захисту держави та служби у Збройних Силах України, популяризацію та підвищення престижу військової служби, а також військову профорієнтацію;

– ефективними формами і методами військово-патріотичного виховання можуть бути:

а. діяльність патріотичних об'єднань, участь у діяльності громадських організацій;

б. проведення різноманітних виховних заходів патріотичного характеру (фестивалі патріотичної пісні, відзначення Дня захисника України, Дня Збройних Сил України, бесіди, дискусії);

в. організація зустрічей з ветеранами та військовослужбовцями, миротворцями; проведення дослідницької та краєзнавчої роботи;

г. організація походів, екскурсій, змагань з військово-спортивних видів спорту, військово-спортивних ігор тощо [45].

Старший підлітковий вік – це етап накопичення кількісних і якісних змін і появи новоутворень у психіці підлітка, що свідчить про перехід до нової фази дорослішання. Зміни і протиріччя, характерні для тієї чи іншої епохи, виявляються в різних сторонах розвитку: психічному, фізичному, соціально-моральному та ін.

Складні анатомо-фізіологічні зміни в організмі супроводжуються інтенсивним розвитком психіки [60]. Причиною цих змін є низка об'єктивних факторів, зокрема: швидкі темпи змін психічного та фізичного розвитку; вимоги, які суспільство висуває до молодих людей і водночас їх обмежені можливості, права та обов'язки; сильна зміна емоційної сфери, що впливає на

регуляцію поведінки та діяльності. Ще одним джерелом розвитку самопізнання підлітка є оцінка іншими людьми його поведінки, діяльності та якостей.

Особливої уваги заслуговує розвиток у старших підлітків впевненості в собі, самопізнання, самооцінки та важливості оцінки оточуючих [74]. Оцінка оточуючими якостей, дій і вчинків старшого підлітка у формуванні його впевненості в собі виконує кілька функцій: служить мірилом відповідності характеристик старшого підлітка вимогам оточуючих, показує стан його взаємин з іншими і тим самим визначає його поведінку і ставлення до себе як до суб'єкта поведінки. У цей час оновлюються процеси, що почалися у молодшому підлітковому віці: формується самооцінка, що поєднує в собі прийняття себе, задоволеність власними діями, вчинками, власним змістом, здібностями, успішністю та позитивним самовідношеннями.

Характерними проявами цього вікового періоду є вразливість, хворобливі реакції на самооцінку і повагу з боку оточуючих, особливо однолітків. Для старших підлітків особливо важливе спілкування в колі однодумців. Відповідно, посилюється бажання завоювати авторитет і повагу серед оточуючих. При цьому старші підлітки намагаються самоствердитися не тільки в очах оточуючих, а й у власному оточенні; Самооцінка стає не менш важливою, ніж оцінка інших [74].

Саме цей віковий період є час випробувань у вирішенні завдань, де для підлітків йдеться про прояв власної позиції та самоствердження. Тому патріотичне виховання у процесі військово-спортивних ігор має бути спрямоване на залучення старшої молоді до діяльності у колі однодумців, де вона зможе проявити свої найкращі якості та набути досвіду суспільно значущої діяльності.

Дійсно, почуття патріотизму пов'язане з любов'ю до народу, Батьківщини, держави. Проте в практиці виховання патріотизму переважає поверхневе розуміння цієї головної тріади. Наші цілеспрямовані спостереження та зустрічі з учителями дають підстави зробити висновок, що

коли, на їхню думку, в учня сформовано почуття любові до Батьківщини (як малої, так і великої), це почуття поширюється і на державу. Це їхнє педагогічне ставлення. Тому виховні зусилля спрямовані на належне ставлення до народу та Батьківщини [3-6].

Щодо цих останніх категорій, то справді можна погодитися з тим, що учні розглядають Батьківщину та народ загалом: без народу немає Батьківщини, а без Батьківщини важко уявити народ [86]. Фактично тут енергія почуття любові до народу поширюється на Батьківщину, і це позначається на засобах виховання патріотизму. Щодо патріотичного ставлення до держави, то тут ситуація з освітою набагато складніша. Справа в тому, що почуття любові до держави неможливе і часто не існує без почуття довіри до нього, що заздалегідь сформувався.

Говорити про людину, для якої патріотизм є найвищою цінністю, можна лише тоді, коли ця цінність є провідною в духовній структурі особистості, займає найвищі рівні, тобто є справді розвиненою [84]. Слід мати на увазі, що ступінь індивідуальної важливості духовних цінностей може бути різною. Тому цінності, які входять до структури патріотизму (дієсна відданість народу, Батьківщині, державі, моральна стійкість, готовність до самопожертви, почуття власної гідності) мають бути вищими для окремих людей, ніж для інших. важливіше за них.

Такий духовний стан не може виникнути спонтанно. Тут у людини, що росте, повинен бути особливий розум, здатний схоплювати надзвичайно складні реальності в цілому. Це категорії чоловік, Батьківщина, Держава. Розум, про який йдеться, називається глобальним. Зростаюча людина має навчитися мислити глобально. У контексті патріотичного виховання це означає усвідомлювати суттєві особливості зазначених категорій, вміти розуміти зміни, що відбуваються в них, і прогнозувати умови, за яких вони будуть розвиватися.

Головне, щоб людина не дистанціювалася від такого аналізу, а ефективно включила його в народ, Батьківщину і державу. Усі їхні вчинки (як

малі, так і великі), що знаменують цю відданість, об'єднує головний мотив – залишатися вірними своєму патріотизму. Коли зростаюча особистість постійно залучається до такої діяльності, реалізується найгуманніше правило, згідно з яким вона повинна мислити глобально, а діяти національно-патріотично.

Висновки до розділу 1

Проведений аналіз наукових публікацій засвідчив стабільний інтерес з боку науковців до проблематики національно-патріотичного виховання та його окремих складових. Різні аспекти цієї проблеми досліджувалися істориками, соціологами, фахівцями з публічного управління. Найбільший за обсягами доробок належить теоретикам та практикам в царині педагогіки. Найбільш плідно над даним питанням працюють науковці Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук.

В працях науковців відзначаються як методичні, так і філософські складові проблеми. Наголошується, що діяльність з національно-патріотичного виховання безпосередньо залежить від поточної політичної ситуації і, в тому числі, поглядів на дану проблематику з боку керівництва держави.

Новий поштовх практиці національно-патріотичного виховання було надано у 2014р. в часи Революції Гідності, зокрема з прийняттям законів так званого «декомунізаційного» пакету [67]. В цілому тематичне законодавство динамічно змінюється. Серед ключових законодавчих новацій варто окремо згадати Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», який став засадничим документом в т.ч. і для освітянської спільноти, а також ті нормативно-правові акти, що визначають реалізацію політики «декомунізації» та «деколонізації» [68; 71].

Останні безпосередньо впливають на зміст програм з таких дисциплін як «Історія України», «Основи правознавства», «Громадянська освіта», визначають напрями краєзнавчої позашкільної діяльності тощо.

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНИЙ СТАН ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ
УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

2.1. Історична політика як складова національно-патріотичного виховання дітей та молоді

Кожне покоління людей живе і розвивається в певному національному середовищі, життя якого залежить від особливостей державного управління країни. На кожного громадянина впливають як соціально-економічні умови, так і звичаї, традиції народу, культура, побут та інші життєво важливі фактори [61]. Національно-патріотичне виховання здобувачів освіти є найактуальнішим і найважливішим завданням сучасного суспільства. Це предмет уваги Президента України, Верховної Ради, уряду та низки науковців [66-72]. Сучасна молодь залишається наодинці зі своїми проблемами, не має соціальної підтримки і не може приймати рішення у різних політичних, соціальних, економічних, морально-етичних напрямках [46].

Щоб змінити ситуацію на краще, ми повинні розуміти, що ми не можемо змінити молодь за короткий час, не змінивши суспільства. Тому стрижнем усієї системи виховання в Україні має стати національна ідея, яка відіграє роль об'єднуючого, консолідуючого чинника суспільного розвитку, спрямованого на формування життєвої позиції людини, виховання її як особистості, громадянина свого народу та держави [47]. Національна освіта полягає у підготовці молодої людини до того, щоб вона стала майбутнім громадянином України. Ця проблема «вирішується» на державному рівні вже багато років, коли вчителі у своїй повсякденній роботі викликають у учнів патріотичні почуття [46].

Принципове значення для досягнення мети та ефективної реалізації змісту виховання патріотизму школярів має вчитель, його професійна

готовність та переконаність у необхідності її реалізації, його духовно-моральний добробут, що виражає любов та щирість по відношенню до України та тому, що є гарантією успіху у прищепленні учням відповідного якості.

Рушійною силою інноваційної освітньої діяльності має бути педагог, який має творчі здібності, готовий до нового, ініціативний, завжди активний, творчий, компетентний у багатьох питаннях, організовує свою професійну діяльність на інноваційному рівні та підтримує дітей у становленні самих себе. розвиватися творчо [48].

Ефективність індивідуальної діяльності людини безпосередньо залежить від її мотиваційно-конститутивної сфери, яка може навіть частково компенсувати недоліки в організації процесу національно-патріотичного виховання [56]. Тому, щоб продуктивно працювати, фахівець має відчувати відповідну потребу, яка стимулює формування у нього відповідних мотивів та установок. Для майбутніх фахівців центральне значення має набути національно-патріотичне виховання, що веде до професійного самовизначення, життєвого самоствердження та розвитку своїх потенційних можливостей, а також постійного вдосконалення мотиваційної сфери.

Також важливими для саморозвитку та самореалізації учнів є емоційний стан та підтримання психологічного клімату в колективі, що сприяє розвитку допитливості особистості [60]. Значним є вплив позитивних емоцій на покращення результатів педагогічного процесу.

Учитель не тільки підтримує майбутнього фахівця у вирішенні педагогічних завдань, а й допомагає краще сприймати нові принципи і правила в колективі. Важливо відзначити, що одних тільки лідерських якостей може бути недостатньо для навчання. Учитель має бути відкритою, доброзичливою людиною, здатною вплинути та зацікавити учнів.

Збагачення патріотичними почуттями, що прагнуть до освіти, відбувається в процесі знайомства з історією героїчного минулого українського народу та його прагнення до зміцнення могутності Вітчизни. Щоб зробити виховну роботу більш емоційно привабливою, використовується

яскравий фактичний матеріал та позитивні приклади патріотизму відомих історичних діячів, героїв та справжніх патріотів країни.

У наш час є герої. Знання про їхні подвиги, про справжніх громадян країни дозволяє довести, що патріот – це не книжне слово, не романтизований образ, а реальність. На таких зустрічах здобувачі освіти знайомляться зі своїми ровесниками, які стали взірцями патріотичного служіння Батьківщині.

Просвітницька діяльність, спрямована на зміцнення патріотичної віри, дає міцну основу для підготовки свідомих громадян, які пишаються своєю Вітчизною та готові вживати активних заходів для її подальшого розвитку та підвищення престижу [49]. Перегляд фільмів на патріотичну тематику з подальшим обговоренням за круглим столом або іншою формою обміну думками показує, що люди, які прагнуть освіти розрізняють реальні та штучні ідеали і розуміють, що загальнолюдські цінності є непорушними.

Нині національно-патріотичне виховання регулюється низкою нормативно-правових актів, які наголошують на необхідності розвитку партнерських відносин між закладами освіти та батьками з метою створення ефективної виховної моделі [61; 69-70]. Через низку обставин гальмується процес формування партнерства з позиції національно-патріотичного виховання.

Враховуючи актуальність питання, виникла необхідність створення комплексного та комплексного освітнього простору, що враховує вікові особливості, етапи освітнього процесу та найбільш ефективні форми партнерства освітньої установи та сім'ї.

Нині існує необхідність встановлення партнерських відносин у формі цивільно-державного управління освітніми установами, що дозволить повною мірою реалізувати завдання національно-патріотичного виховання молодого покоління. Принципом школи майбутнього має бути ефективна взаємодія вчителів, учнів та батьків [46; 52].

Таке партнерство зробить освітній процес якісним та допоможе врахувати потреби кожного учасника. Завдяки співпраці та взаєморозумінню

учням та їхнім батькам буде комфортно ходити до школи, оскільки вони зможуть оцінити навчальний процес без осуду та критики. А головне – прагнути його вдосконалювати.

Події російсько-української війни дають підстави вважати, що більшість громадян України продемонстрували високий патріотизм та сильні громадянські позиції. Тому сьогодні одним із найважливіших завдань вчителів є продовження роботи з формування громадянських якостей молоді та розуміння належності до українського народу [74].

Національно-патріотичне виховання має пронизувати весь навчально-виховний процес і базуватися на національній історії, пізнанні та захисті власних прав, виконанні конституційних і громадянських обов'язків, відповідальності за майбутнє, добробут і долю країни. Вивчення історії, громадянства, правознавства, основ філософських знань, культурології та соціології спрямоване на формування в учнів переконливого почуття патріотизму та громадянської свідомості, знання прав і свобод людини і громадянина, а також розуміння з них розвивати сутність громадянського суспільства.

Насамперед, історична освіта має послідовно зміцнювати в нашій молоді історичну пам'ять, патріотизм та розуміння єдності України та українського народу з Європою та європейськими демократичними цінностями [57]. У цьому контексті у вивченні історії є актуальними теми, пов'язані з формуванням української нації; історія боротьби за українську державність та опір імперській колоніальній політиці Москви-Росії, усвідомлення значення історичної пам'яті у становленні та розвитку демократичного суспільства тощо.

Комплексний процес національно-патріотичного виховання відбувається через різноманітні форми роботи, вибір яких залежить від змісту і цілей виховної роботи, вікових особливостей учнів та врахування основних напрямків їх діяльності [59]. Основними традиційними формами національно-патріотичного виховання в навчальних закладах є масова інформація, а саме:

бесіди, диспути, конференції, «круглі столи», «відкриті кафедри», інтелектуальні аукціони, ринги, вікторини, офіційні вечори. Наприклад, конкурс патріотичного співу до Дня захисників України, відкриті урочисті вечори «Артилеристи – наша честь, наша гордість, наша слава!», «Герої не вмирають!», «І ми збережемо цю козаку славу!», «Вічна пам'ять» (На згадку про жертви Голодомору 1932-1933 років в Україні) [76].

На думку науковців, основними завданнями патріотичного виховання молодших школярів є:

- формування вміння дитини усвідомлювати себе членом сім'ї, родини, дитячого товариства;
- виховувати любов до дому, школи, вулиці, країни, природи;
- залучення дітей до народних традицій, звичаїв, обрядів, рідної та державної мов, побуту, традицій і культурних особливостей як своєї Батьківщини, так і інших етносів українського народу;
- подолання недовіри та недовіри учнів до інших народів і націй, виховання толерантності в міжнаціональних відносинах у багатонаціональній державі [82].

Перелічені завдання патріотичного виховання молодших школярів можуть бути реалізовані через цілісний навчально-виховний процес початкової школи за допомогою різних форм та методів роботи з молодшими школярами, наприклад, розмов: «Що означає бути патріотом?», «Нехай збереже для нас довкілля чисте», «Завжди добрі слова для мами»; Годинник спілкування «Дерево міцне корінням, але людина – вид», «Для нашого виду немає перекладу»; Освітній годинник «Заповідне місце в моєму краї», «Я – громадянин України»; заняття «Просто небо», «Легенди мого краю»; відкриті бесіди «Чому потрібно поважати старших», «Якщо ти зробив щось погане...»; Проекти «Заочні подорожі по світу», «Сторінки історії мого міста», «Мандруємо Україною»; Інформаційні журнали про національні, релігійні, державні свята тощо [48].

Працюючи з дітьми в цьому напрямку, вчителі початкових класів повинні ставити своєю головною метою розвиток патріотизму у школярів, тобто формування основних духовних, моральних та соціальних цінностей, значущих якостей, здібностей та готовності до їхнього активного прояву. у різних сферах життя [46]. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

- утвердження у свідомості та почуттях школярів патріотичних цінностей, поглядів і переконань, поваги до культурно-історичного минулого України, традицій, підвищення престижу держави, особливо військової, обслуговування;
- формування провідних інтегративних якостей особистості;
- сприяння та розвиток національної поваги та інтересу до всіх націй;
- підвищення соціальної позиції, поваги до історичних пам'яток, культури краю та збереження традицій.

При вирішенні перерахованих завдань педагоги засновують свою роботу на національно-регіональному компоненті початкової освіти. Метою є, перш за все, виховання у учнів любові до історичної вітчизни, тобто патріотичних почуттів та загалом формування системи цінностей, що забезпечує формування патріотизму. Крім того, важливо всебічно поєднати зусилля педагогів, батьків та молодших школярів. Варто зазначити, що ефективність патріотичного виховання багато в чому залежить від того, наскільки ті чи інші форми та методи виховної діяльності стимулюють розвиток самоврядування та самодіяльності дітей [59].

Для реалізації системи патріотичного виховання молодшого шкільного віку як пріоритетного напрямку національної системи виховання можна запропонувати такі форми і методи патріотичного виховання: розповіді, бесіди, свята, конкурси, змагання, зустрічі з ветеранами військової служби, екскурсії, розповіді, бесіди, свята, конкурси, змагання. перегляд фільмів,

участь у заходах, читання та обговорення книжок на патріотичну тематику тощо.

Патріотичне виховання має чітку мету: підготовка до захисту Вітчизни та є невід'ємною частиною системи забезпечення національної безпеки України. Нове теоретичне осмислення основ патріотизму, національно-патріотичного виховання молоді є актуальною проблемою сучасності та майбутнього, у вирішенні якої вирішальну роль відіграють державна політика, освіта та педагогічна психологія. Слово «патріот» у перекладі з грецької означає «співвітчизник, земляк» [79]. Історично визначення поняття «патріотизм» дещо відрізнялося залежно від суспільно-політичного устрою держави, в якому здійснювалося вирішення цієї проблеми.

Яскравим історичним прикладом патріотичного виховання громадян було виховання в стародавній Спарті (державна Лакедемон), де спосіб життя громади визначався постійною бойовою готовністю. Коли маленький спартанець досягав семи років, держава брала на себе весь тягар його виховання і навчання. При цьому головним завданням держави була підготовка воїнів, здатних як захищати власні кордони, так і завойовувати нові території. Саме в цей період виникло уявлення про ворога, будь то варвари або представники сусідніх держав.

2.2. Закордонний досвід вихованні почуття патріотизму

Сьогодні патріотичне виховання молоді займає одне із провідних місць у системі національних пріоритетів у багатьох країнах світу [12]. Повага та любов молодих громадян до своєї Батьківщини, своєї мови, своїх традицій та своєї культури є невід'ємною частиною державної політики. Так, у США американцям з дитинства прищеплюють патріотичні почуття та гордість за свою країну [79].

Особливе значення в цьому процесі має активна пропаганда державної символіки через ЗМІ, культуру та інститути громадянського суспільства:

школи, університети, скаутські та молодіжні організації. Не менш активно ідеї патріотизму представлені в Китаї, де ця діяльність є основою державної політики і очолюється Комуністичною партією, Комуністичною лігою молоді та Лігою молоді Китаю.

У Японії політику освіти було реформовано у 2006 році і згідно із Законом про освіту в школах було запроваджено уроки патріотизму, основна мета яких – зміцнення національної гордості, самоповаги та поваги до японських традицій [79].

Заслуговують на увагу особливості патріотичного виховання в країнах Європейського Союзу, основною метою якого є недопущення небезпечної підміни цього поняття поняттям радикального націоналізму, що може призвести до нетерпимості, ксенофобії та шовінізму в суспільстві. У зв'язку з демократизацією політичного життя та поглибленням інтеграційних процесів між країнами поняття патріотизму дещо переосмислювалося, а його виховання часто замінювалося формуванням у молоді громадянської позиції – нової якості інтеграції особистості, провідної його соціалізації в сучасному світі сприяє світ.

При цьому акцент робиться на гармонії прояву патріотичних почуттів, толерантності, гуманізму, самоповаги та внутрішньої свободи, дисципліни та поваги до державної влади. Щоб підвищити громадянську самосвідомість серед підлітків і пояснити їм важливість демократії та свободи вираження думок, школи у Великій Британії починають предмет з основ громадянства. Однак у Міністерстві освіти були розчаровані попередніми результатами такої реформи, оскільки переважна більшість учителів були недостатньо підготовленими та не розуміли предмету. Вони часто уникали питань раси, релігії, етнічної різноманітності та еміграції, що зрештою робило навчання неефективним.

Крім того, за даними британської компанії YouGov, яка з 2000 року професійно займається різними дослідженнями ринку серед інтернет-користувачів, 80% опитаних батьків не хотіли, щоб їхніх дітей навчали

патріотизму у школах, вказуючи, що це не так. Серед студентів має висловлюватися любов до Британії, бо це має «морально неоднозначну» історію, а патріотизм слід викладати лише як «спірну тему».

З тієї ж причини «неоднозначності власної історії» в Німеччині більшість громадян продовжували підозріло ставитися до широкого публічного використання національних символів ще довго після Другої світової війни, зокрема до обов'язкового використання національного прапора на урядових будівлях [79].

Проте високий рівень економіки та туризму сучасної Німеччини, а також її досягнення у політиці, культурі та спорті поступово сприяли формуванню нового почуття ідентичності та національної гордості у населення країни. Навіть сьогодні в Німеччині триває процес суспільної дискусії про форми та можливі наслідки прояву патріотизму, тут використовується метод ненав'язливого патріотичного виховання.

У Німеччині великою популярністю користуються державні цільові програми «Добровільний соціальний рік», «Добровільний екологічний рік», «Добровільний культурний рік» тощо. почуття громадянської відповідальності та патріотизму [79]. Соціальна значимість Федеральної добровільної служби активно пропагується серед німецької молоді у соціальній сфері, охороні здоров'я та охороні навколишнього середовища. Завдяки цій послугі, яка триває від 6 до 24 місяців, хлопчики та дівчатка мають можливість не лише відчувати себе потрібними суспільству, а й поповнити сімейний бюджет.

Крім того, кожен новобранець Федеральної волонтерської служби отримує кишенькові гроші в розмірі 330 євро на місяць, а держава сплачує за них внески в пенсійний фонд і медичне страхування. До трудового стажу зараховується стаж роботи, а також організації, в яких працюють волонтери, а саме: зазвичай покриває витрати на проїзд, допомагає з проживанням, забезпечує спорядженням і харчуванням за свій рахунок [79].

Складовою частиною патріотичного виховання молоді в країнах ЄС є військово-патріотичне виховання в освітніх установах, яке є організованою та цілеспрямованою діяльністю державних та соціальних інститутів з формування особистості школяра як громадянина та патріота. Хоча характер такої діяльності різний у кожній західній країні, що визначають підходи до військово-патріотичної підготовки загалом схожі.

У більшості країн ЄС, особливо у Франції та Великій Британії, типовими складовими національної системи військово-патріотичного виховання є:

- початкова військова підготовка в школі (або іншому загальноосвітньому навчальному закладі), а також військова підготовка на навчально-польових зборах, навчання у формі бойових ігор, походів тощо;
- діяльність військових кафедр (центрів) ВНЗ з підготовки молодих офіцерів;
- патріотична та військово-патріотична робота державних та громадських організацій, громадських рухів молодіжних організацій (клубів, клубів, гуртків, спортивних секцій тощо);
- діяльність засобів масової інформації, кінематографії та різноманітних творчих об'єднань.

Науковці виділяють такі основні напрямки патріотичного виховання:

- державно-патріотичне виховання з орієнтацією на національні інтереси (патріотизм, старанність, законослухняність, дисципліна);
- громадянське виховання, спрямоване на розвиток соціальних якостей особистості (громадянський статус, соціальна активність, відповідальність), повага до культурних цінностей і досягнень, виховання духовності, національної самосвідомості, розуміння суспільної значущості своєї професії, відповідальності за якість своєї праці.

У більшості країн-членів НАТО військово-патріотичне виховання є невід'ємною частиною національної системи невоєнної підготовки. Ця система є найбільш розвиненою у Великобританії і включає різні кадетські

організації (кадетські формування, що складаються з учнів і учнів середніх шкіл), зокрема Морський кадетський корпус, кадетські з'єднання сухопутних військ, Авіаційний кадетський корпус і рядові кадетські корпуси. , а також три офіцери служби невоєнної підготовки цивільних вишів, що відповідають трьом видам збройних сил.

Найвідомішим є Combined Cadet Force (CCF), шкільна військово-спортивна молодіжна організація, яка існує за безпосередньої підтримки Міністерства оборони та має на меті сприяти дисципліні в школі та допомагати учням розвивати почуття відповідальності, незалежності, винахідливості, наполегливості. і Витривалість. . Багато офіцерів британської армії починали свою кар'єру в Об'єднаному кадетському корпусі [79].

За даними Міністерства оборони Великобританії (МО), близько третини офіцерів збройних сил та двох п'ятих молодших керівників проходять підготовку за системою невоєнної підготовки. Загалом через цю систему щорічно проходять понад 150 тисяч студентів. Відповідні курси навчання доступні у всіх університетах та у багатьох технічних коледжах та коледжах.

У Франції військово-патріотичне виховання в школах є початковою військовою підготовкою з давніми традиціями. У середній школі на військову підготовку щороку приділяється близько 300 годин. З 2001 року в університетах і ліцеях запроваджено тему військової підготовки з метою посилення зв'язку молоді з армією. Його головна мета — вивчення принципів та організації національної оборони Франції.

Певну позитивну роль у патріотичному та військово-патріотичному вихованні молоді у багатьох країнах світу відіграла та продовжує грати система народної освіти, скаутинг – міжнародний неполітичний молодіжний рух, метою якого є підтримувати фізичний, розумовий та духовний розвиток молодих людей, щоб вони могли відігравати важливу роль у суспільстві. Станом на початок 2012 року Скаутський рух налічував понад 38 мільйонів членів у 216 країнах та територіях [79].

Найбільшою міжнародною організацією, до якої входять також національні скаутські організації, є Всесвітня організація скаутського руху. Скаутські організації в усіх країнах використовують систему прогресивної освіти (самоосвіти) шляхом застосування фундаментальних принципів, таких як: «Освіта через служіння», «Обітниця і закон», «Навчання дією» тощо. Рух орієнтує вихованця до загальнолюдських цінностей, розвинених патріотичних якостей і, на думку американського психолога Б.Ф. Скіннер «відданий і надійний громадянин, у мирі з собою» [79].

Національно-патріотичне виховання молоді як складова частина системи забезпечення національної безпеки України – це складна системна та цілеспрямована діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, громадських, сімейних, освітніх установ та інших соціальних інститутів, а метою молодого покоління є розвиток високої патріотичної свідомості, почуття вірності та любові до вітчизни, а також постійної готовності виконувати обов'язок щодо захисту національних інтересів [12].

Патріотичне виховання як складова національно-патріотичного виховання покликане забезпечити формування самодостатнього громадянина-патріота України, гуманіста і демократа, готового виконувати свій громадянський обов'язок, успадковувати духовні та культурні надбання українського народу.

Військово-патріотичне виховання є невід'ємною частиною патріотичного виховання і має пріоритетне значення в період військової загрози. Крім того, військово-патріотичне виховання покликане забезпечити соціальну значущість та повагу до військової служби, стимулювати прагнення молоді до придбання військових професій, а також психологічну та фізичну готовність до військової служби.

2.3. Кількісні характеристики елементів національно-патріотичного виховання

Як бачимо з результатів опитування, наведеного на рис. 2.1., найбільш популярним джерелом інформації для все більшої кількості респондентів є відео матеріали на YouTube, інформація з соціальних мереж та телевізійних передач. Примітно, що доволі високим є показник тих, хто обирає в якості джерела історичної інформації книжки. Очевидно, що під час аналізу отриманих даних варто зважати на вікові характеристики прихильників тих чи інших каналів. Так, молодь, в тому числі й учнівська, вірогідно обирає перші два джерела, натомість осіб старшого віку більшість серед споживачів телеконтенту. Подібні дослідження варто брати до уваги при формуванні переліків інформаційних ресурсів, рекомендованих до вивчення учнівською молоддю.

Рис. 2.1. Розподіл відповідей на запитання «Які ресурси ви використовували впродовж останнього року для вивчення історії України», у %, можна було обрати кілька варіантів відповіді [36, с.10].

Відзначимо, що масовий перехід на дистанційне навчання позитивно позначився на кількісних та якісних характеристиках того інформаційних продуктів, котрий створений вітчизняними фахівцями для потреб закладів

освіти. Серед джерел відеоінформації, що можуть бути використані в навчальному та виховному процесі варто назвати: блог «Імені Т.Г. Шевченка», канал «Історія без міфів», подкасти «Історична правда в деталях», канал Kozak UA, канал «Історія На Kartі», «WAS: Популярна історія», «Історія для дорослих» тощо.

Національно-патріотичне виховання нерозривно пов'язане з державною історичною політикою. Масштабні процеси декомунізації та деколонізації не лише охопили всі сфери суспільного життя, але й стали невід'ємною частиною освітнього процесу. Чотири закони так званого «декомунізаційного» пакету, прийняті ще у 2015р. вивчаються учнями не лише на уроках Історії України, але й на заняття з Основ правознавства, а також в курсі Громадянської освіти.

Основним суб'єктом історичної політики в наші країні є держава, яка, в тому числі і через систему освіти, формує ставлення своїх громадян до певних історичних подій, фактів, особистостей тощо. Результати опитувань, наведених на рис. 2.2. свідчать, що близько третини громадян вважають достатніми зусилля держави в даному контексті, натомість 55% воліли би бачити більш активну діяльність органів влади в цьому напрямі.

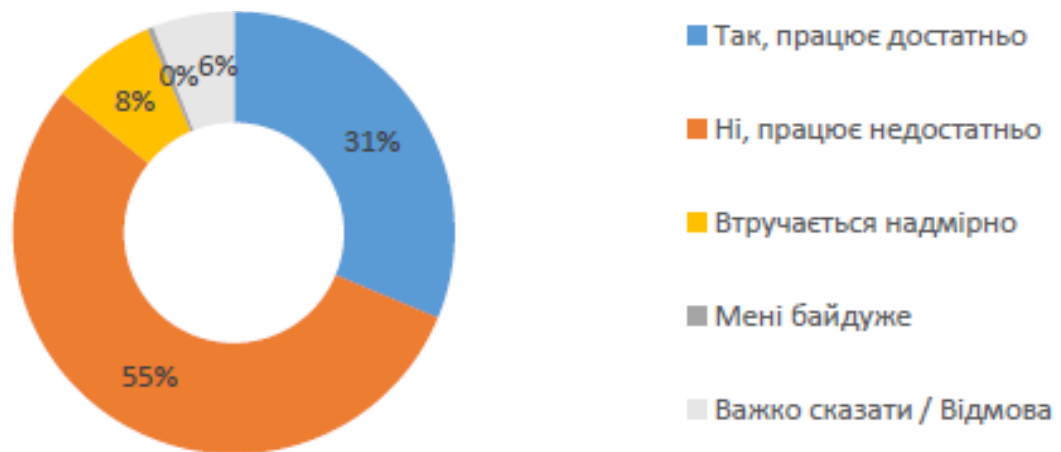

Рис. 2.2. Розподіл відповідей на запитання «Як ви вважаєте, держава достатньо займається історичною пам'яттю?», у % [36, с.38].

У відповідності до чинного законодавства, провідником державної історичної політики є центральний орган виконавчої влади – Український

інститут національної пам'яті, діяльність якого координується Міністерством культури та інформаційної політики України [81].

Фахівцями інституту підготовлені і постійно оновлюються численні методичні матеріали, спрямовані для використання вчителями, журналістами, працівниками органів публічної влади. Співробітники УІНП щорічно готують інформаційні та ілюстративні матеріали для проведення першого уроку на початку нового навчального року.

Важливо, що УІНП має свої представництва в макрорегіонах України, очолювані професійними науковцями-істориками, як долучаються до вироблення освітнього контенту, беруть участь в просвітницьких заходах на «своїх» територіях.

Активне залучення працівників регіональних представництв в якості запрошених спікерів дасть змогу всім учасникам освітнього процесу з перших рук дізнатися про законодавчі та інституційні засади вироблення державної історичної політики, зрозуміти її принципи та перспективні напрями розвитку.

Однією із складових державної історичної політики є вшанування/увічнення видатних постатей нашої історії як загальнодержавного, так і локального рівня. Процеси меморіалізації та комеморації привернули до себе посилену увагу суспільства та освітян з 2015р., коли на новий рівень вийшла декомунізація, що спричинила небачені за своїми масштабами зміни в топоніміці населених пунктів, активного зачищення їх меморіального та символічного простору.

Наведена на рис. 2.3. діаграма демонструє доволі високий рівень «впізнаваності» УІНП. Так, майже третина респондентів тією чи іншою мірою знайома з діяльністю УІНП, але приблизно така ж частина взагалі нічого не знає про його функціонування.

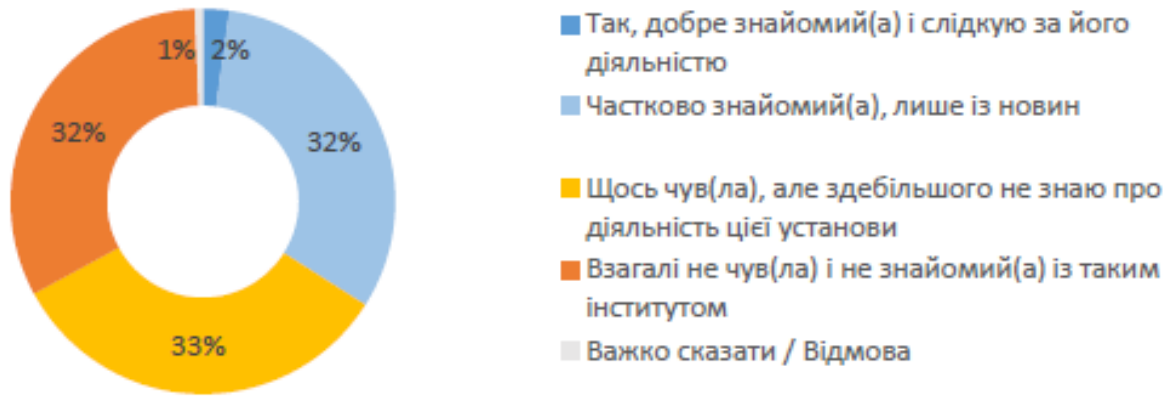

Рис. 2.3. Розподіл відповідей на запитання «Чи знайомі ви з діяльністю Українського інституту національної пам'яті (УІНП)», у % [36, с. 41].

Однією із складових державної історичної політики є вшанування/увічнення видатних постатей нашої історії як загальнодержавного, так і локального рівня. Процеси меморіалізації та комеморації привернули до себе посилену увагу суспільства та освітян з 2015р., коли на новий рівень вийшла декомунізація, що спричинила небачені за своїми масштабами зміни в топоніміці населених пунктів, активного зачищення їх меморіального та символічного простору.

Згідно діючого законодавства, ці процеси можуть і повинні відбуватися в тісній співпраці органів влади з громадськістю, шляхом організації громадських слухань, діяльності консультативно-дорадчих органів, експертних робочих груп тощо. До складу останніх не рідко включаються і представники освітянської спільноти: керівника закладів освіти, вчителі історії, очільники шкільних музеїв.

Як бачимо з нижченаведеної діаграми, саме на місцеву владу громадяни покладають відповідальність за прийняття ключових рішень щодо організації меморіальних та комеморативних практик. Важливо й те, що понад 30% респондентів вважають, що відповідні повноваження можуть бути надані і пересічним громадянам.

Рис. 2.4. Розподіл відповідей на запитання «На вашу думку, хто має приймати рішення про встановлення пам'ятників, пам'ятних знаків, про найменування або перейменування назв вулиць, міст в Україні?», у %, можна було обрати кілька варіантів відповіді [36, с. 44].

З метою підвищення результативності національно-патріотичного виховання варто вивчати те змістовне наповнення, котре громадянин особисто вкладає в ключові поняття, зокрема: «ідентичність», «патріотизм», «нація». На загал, як видно з даних таблиці 2.1., майже 97% опитаних зазначають про наявність у них почуття патріотизму, натомість кількість тих, хто такого почуття не має зменшилася до розміру статистичної похибки.

Таблиця 2.1

Розподіл відповідей на запитання «Чи маєте ви почуття патріотизму, любові до України», у % [73].

	Листопад 2016р.	Травень 2023р.
Так	40,3	73,9
Скоріше так	35,4	23,0
Ні	7,0	0,7
Скоріше ні	6,7	0,7
Важко відповісти	10,6	1,6

Разом з тим, в умовах бойових дій, важливим є не лише декларування громадянином почуття любові до батьківщини, але й наповнення його конкретним змістом. Отже, результати досліджень, приведені на рис. 2.5. цікаві тим, що на відміну від попередніх тривалих досліджень вітчизняних соціологів, відбивають ставлення громадян до патріотизму вже в період російсько-української війни, коли воно має бути наповнене не лише загальними міркуваннями, але й практичними сенсами та діями.

Рис. 2.5. Розподіл відповідей на запитання «Що ви вважаєте ознакою патріотизму», у %, можна було обрати кілька варіантів відповіді [29, с. 12].

Отже, серед найбільш поширеного розуміння патріотизму бачимо фінансову підтримку та участь у волонтерському русі, на другому місці – використання української мови і, на третьому – служба в Силах оборони України. На думку майже третини опитаних, життя та професійна діяльність в Україні не дивлячись на обмеження воєнного стану, вже є ознакою патріотизму, що можна сприймати як певне протиставлення тим, хто виїхав за межі держави. Для освітян також важливою є шоста опція, котра набрала близько 30% прихильників і характеризує зацікавленість історією України як одну з ознак патріотизму. Як бачимо, серед п'яти популярних варіантів, лише один – «залишатися в Україні» - відображає умовно пасивну позицію, натомість чотири інших спонукають до конкретних практичних дій.

Перегукуються з вищенаведеними результатами і дані, наведені нами на рис. 2.6. адже такі практики як служба в Збройних Силах, волонтерство, фінансова підтримка мають за мету досягнення перемоги в протистоянні з країною-агресором. Віра в перемогу є важливим консолідуючим та мотивуючим чинником, що не лише мобілізує сили людини, але й дає можливість впевнено дивитися в найближче майбутнє.

Рис. 2.6. Розподіл відповідей на запитання «Чи вірите ви в перемогу України у війні проти Росії», у %. [36].

Абсолютна більшість громадян впевнені в перемозі України у війні з агресором. Понад 92% громадян різною мірою вірять, що наша держава здатна перемогти ворога, хоча, як видно з діаграми, така переконаність має свої регіональні відмінності: серед найбільших оптимістів мешканці Заходу та Центру, натомість більш стримано налаштовані мешканці тих регіонів, котрі є безпосередньо зоною бойових дій: Сходу та Півдня. Ці дані варто враховувати при плануванні освітньої діяльності, заходів з національно-патріотичного виховання, варіюючи їх в залежності від регіону проведення.

Протягом багатьох років українські соціологи досліджують такий важливий показник громадянської ідентичності як ставлення населення України до статусу громадянина, котрий, в свою чергу, безпосередньо впливає на рівень патріотичності особистості.

Отже, з даних таблиці 2.2. бачимо, що з 2000р. по 2015р. даний показник змінювався поступово в позитивному напрямку, проте справжній вибух

громадянськості був спричинений початком повномасштабного вторгнення до нашої держави та мобілізацією країни на відсіч ворогу. Зокрема, станом на травень 2023р. різною мірою пишаються своїм українським громадянством 94% населення, в той же час, навіть за рік після Революції гідності таких було лише 68% респондентів.

Таблиця 2.2.

Розподіл відповідей на запитання «Наскільки ви пишаєтеся тим, що ви громадянин України», у % [29].

	Січень-лютий 2000р.	Лютий-березень 2010р.	Грудень 2015 р.	Травень 2023р.
Дуже пишаюся	22,6	22,4	28,7	70,7
Скоріше пишаюся, ніж ні	39,8	39,4	39,7	23,3
Не дуже пишаюся	25,2	23,4	17,2	3,7
Зовсім не пишаюся	8,0	9,0	5,8	0,5
Важко відповісти	4,4	5,8	8,6	1,9

Безумовно, подібна громадянська захопленість пов'язана не лише із самим фактом війни, але з успіхом, з яким Сили оборони України протистоять ворогу, а також з тим рівнем політичної та громадянської свідомості та зрілості, який продемонструвало українське суспільство. Ці дані мають бути обов'язково використані під час проведення уроків з Історії України в старшій школі, а також в межах дисципліни Громадянська освіта.

Мова – генетичний код нації. Протягом понад тридцяти років незалежності мовне питання штучно перетворювалося на деструктивний чинник, використовувалося як зброя в електоральній боротьбі та політичних протистояннях, було предметом спекуляцій з боку заангажованих експертів тощо.

Одним з майданчиків цього рукотворного протистояння була українська освіта. Проте, за останні роки за допомогою ефективних інструментів законодавчого, інституційного та організаційного характеру публічна мовна політика була вдосконалена й поступово перетворюється на органічну/природну частину не лише освітнього процесу, але й повсякденного життя українців, що видно з даних таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Розподіл відповідей на запитання «Якою мовою ви в основному розмовляєте вдома», у % [29].

	Травень 2006р.	Грудень 2015р.	Травень 2023р.
Українською	39,3	44,5	60,1
Переважно українською	6,7	5,3	7,7
Іноді українською, іноді російською	14,7	24,7	22,4
Переважно російською	9,5	11,1	4,1
Російською	28,1	12,6	5,2
Іншою мовою	1,0	1,4	0,3
Важко відповісти	0,8	0,5	0,3

Ми свідомо наводимо дані щодо повсякденного спілкування в домашніх умовах, адже розуміємо, що мова спілкування на робочому місці може бути регламентована як діючим законодавством, так і внутрішніми розпорядчими документами кожної окремої установи. З урахуванням цього, саме показники домашнього повсякденного спілкування, на наш погляд, найбільш точно відбивають поширеність української мови і, відповідно, успіх державної мовної політики.

Разом з тим, як показують дослідження проведені Державною службою якості освіти та Офісом мовного омбудсмена, говорити про стовідсоткову україномовність ЗЗСО поки що передчасно. Так, 11% учнів/учениць

українських шкіл розмовляють російською мовою між собою під час уроків, а 17% - під час перерви. Серед вчителів розмовляють виключно українською під час перерви 63% респондентів, а під час уроків – 73%, проте проводять уроки виключно українською мовою 94% опитаних вчителів. Про фактичну двомовність учнівського загалу свідчать і результати відповідей на запитання «Якою мовою ви краще сприймаєте контент в Інтернеті?». Краще сприймають українською 34%, краще сприймають російською 6%, натомість 59% однаково сприймають як українською, так і російською мовою [23].

Важливо враховувати зовнішньополітичний аспект проблеми, а саме ставлення до змісту мовної політики та національно-патріотичного виховання з боку урядів та громадськості тих країн, що є сусідами України та мають з нашою державою багатовікову історію взаємин, це, перш за все, Польща, Угорщина, Румунія, Словаччина. Всі вищенаведені країни є членами ЄС та НАТО і, відповідного до цього статусу, беруть участь в наданні необхідної як політичної, так і економічної підтримки воюючій Україні.

Разом з тим, при плануванні заходів з національно-патріотичного і, особливо, військово-патріотичного виховання, варто зважати на доволі чутливе ставлення керівництва зазначених держав до освітніх та культурних практик, які доступні для представників відповідних національних спільнот, котрі компактно мешкають в Україні. Наприклад, через жорстку, неконструктивну і певною мірою спекулятивну позицію уряду Угорщини, наша держава була змушена відтермінувати початок дії окремих положень нормативно-правових актів, що регламентують надання освіти для представників національних спільнот. Понад те, непримиренна позиція угорського керівництва може стати причиною для гальмування євроінтеграційного поступу України.

Як «тліючі» можна охарактеризувати і суперечки щодо трагічних сторінок спільної історії між Україною та Польщею. Так, жодна інша країна-сусід не надала українцям такої масштабної підтримки як Польща. Проте, і представники політичного істеблішменту, і лідери громадської думки цієї

країни час від часу нагадують українському суспільству, що вироблення спільного та взаємовигідного погляду на події історичної минувшини залишається завданням наскільки актуальним, настільки і далеким від виконання. Оскільки більшість суперечок лежить в площині оцінювання історичної минувшини, вони безпосередньо впливають і на зміст заходів з національно-патріотичного виховання. Разом з тим, наявність різних поглядів на спільну історію двох держав є поширеним явищем може стати предметом окремих досліджень в межах учнівської наукової діяльності, увійти до переліку запитань, що дебатуються на щорічних регіональних та загальнодержавних конкурсах юних істориків, юних правознавців тощо.

При аналізі вищенаведених даних варто зважати на кілька особливостей, що впливають на результати опитування.

По-перше, на хвилі патріотичних почуттів, певна кількість респондентів несвідомо спотворюють реальність, підмінюючи безпосередню дію думкою про цю дію. Наприклад, людина не волонтерить і донатить на ЗСУ особисто, але щиро схвалює подібну практику.

По-друге, серед респондентів цих досліджень практично немає учнів ЗЗСО, адже вони, як неповнолітні особи не можуть бути опитаними без поінформованої згоди їх батьків. У відкритих джерелах нам вдалося віднайти лише одне опитування, що було проведене ДСЯО, респондентами якого виступили учні/учениці ЗЗСО.

По-третє, регламентація певних сторін повсякденної поведінки учасників освітнього процесу змушує їх уважніше ставитися до публічного оприлюднення власної думки, уникати конфліктогенних чинників тощо.

Висновки до розділу 2

В розділі були використані результати численних соціологічних досліджень, проведених авторитетними українськими аналітичними центрами та соціологічними службами. Використані дані доводять, що повномасштабне вторгнення в Україну з боку держави-агресора, що розпочалося 24 лютого 2022р. надзвичайно консолідувало все українське суспільство, загостило почуття патріотизму, підняло до небаченого раніше рівня гордість громадян України за нашу державу.

Опрацювання окремих практик національно-патріотичного виховання в іноземних країнах показало, що патріотична складова присутня в освітніх системах зарубіжних країн не однаковою мірою. При цьому, при формуванні системи патріотичного виховання беруться до уваги не лише власне педагогічні аспекти, але й враховуються травматичні сторінки минулого, а також важкі сторінки спільної історії з країнами сусідами.

Згаданий чинник потрібно брати до уваги в ході організації заходів з національно-патріотичного та військово-патріотичного виховання в тих регіонах нашої держави, де компактно мешкають представники етнічних груп, що репрезентують наші країни-сусідки. А також при викладанні навчальних дисциплін в школах з мовою національних меншин (національних спільнот).

Адже вивчення публікацій та аналіз поточної ситуації засвідчив, що питання історичної політики можуть бути використані як елемент інформаційної війни, а також як знаряддя загострення зовнішньополітичних протиріч між Україною та Угорщиною, Словаччиною, Польщею. Це, в свою чергу, може негативно вплинути на євроінтеграційні перспективи нашої держави.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО
ВИХОВАННЯ В ЗЗСО В УМОВАХ ВОЖННОГО СТАНУ

3.1 Вдосконалення методів патріотичного виховання на рівні ЗЗСО

Проектування навчального процесу в умовах воєнного стану вимагає різного змісту та підходів до виховної роботи. Основна увага має бути зосереджена на збереженні здоров'я особистості та забезпеченні її фізичного, психічного, соціального та духовного благополуччя.

На цьому фоні основними напрямками та цілями педагогічної роботи вчителів є:

- надання початкових знань з основ безпеки праці вступникам на навчання;
- формування поведінки правильних заходів безпеки в умовах воєнного стану;
- надання психологічної підтримки, надання психолого-педагогічної підтримки емоційно вразливим групам населення;
- сприяння адаптації та емоційно-психологічній підтримці тимчасово вимушених переселенців;
- формувати характеристики та якості «українця-переможця» у війні Російської Федерації проти України: моральна стійкість, стійкість, сила волі та стійкість, опір ворожій пропаганді, віра у перемогу;
- зберігати власні емоційні ресурси та вміти протистояти негативним емоціям, страхам, стресу та відчуттю небезпеки;
- співчувайте, будьте милосердними, допомагайте один одному, волонтеріть, почувайтеся громадянином своєї держави (Костенко).

Важливою умовою ефективності національно-патріотичного виховання учнів є їх участь у позакласній та позашкільній роботі, спрямованій на формування національно-патріотичних якостей, самовиховання та всебічний розвиток особистості. Участь у масових заходах формує у школярів почуття спільності, чесноти кохання, поваги, толерантності, гідності, чесності, довіри, відповідальності та справедливості [74].

До ефективних форм роботи належать залучення учнів до волонтерської діяльності, вшанування загиблих воїнів та ветеранів, вшанування державних та національних свят та ін. Основними формами та методами національно-патріотичного виховання у школі є:

- практичні (патріотичні акції, проектна діяльність, флешмоби, пам'ятні заходи, волонтерська робота, благодійна діяльність на підтримку воїнів ЗСУ);
- усні (бесіди, лекції, вікторини, конкурси, поетичні калейдоскопи, інформаційні досьє, бібліомафони, круглі столи, “уроки мужності”);
- ігрові (ділові, рольові, пізнавально-розвивальні, інтелектуальні);
- інформативно-комунікативна (інтернет-конференції, інтернет-конкурси, презентації студентських проектів, онлайн-опитування, обговорення на форумах);
- візуальні (виставки, тематичні стенди, шкільні газети, покази патріотичних фільмів, екскурсії до музеїв, майстерень художників, скульпторів, місця народних промислів тощо);
- рефлексивні (самопізнання, самообілізація, саморегуляція, самореалізація) [85].

Досягненню очікуваних результатів у національно-патріотичному вихованні школярів сприяє повага до традицій і звичаїв нашого народу, які підтримуються в родині та пропагуються в школі. Молодші школярі залюбки беруть участь у народних заходах – вертепах, колядках, гаївках, розписуванні писанок тощо. Діти знайомляться з народними промислами та ремеслами,

беруть участь у бесідах, зустрічах із захисниками нашої держави, екскурсіях та святах з народними обрядами.

Під час навчання та позакласної діяльності учні дізнаються про минуле, видатних діячів культури та історії, виховують повагу до ідеалів, за які проливається кров наших співвітчизників. Через усну народну творчість педагоги розвивають інтерес молодших школярів до української мови та культури у її історичному розвитку.

Національно-патріотичне виховання в шкільному середовищі здійснюється за всіма напрямками виховання на інтеграційній основі щодо змісту, форм і методів, очікуваних результатів як життєво необхідних умінь. Школа є провідним суб'єктом національно-патріотичного виховання особистості і в персоніфікованій діяльності педагога обирає шлях її виховання як національного, державного закладу, що прагне виховати патріота, громадянина Української держави, активне життя і громадська позиція, яка любить свій народ і Батьківщину.

Розвиток готовності зростаючої особистості захищати Україну багато в чому залежить від ступеня сформованості цивільних установ та патріотизму підростаючого покоління [52]. Сьогодні поняття патріотизму втілює у собі як любов до Батьківщини, до батьківщини, а й готовність стати його захист; захищати територіальну цілісність держави у тилу чи боях, сумлінно і наполегливо працювати над забезпеченням обороноздатності держави; примножувати героїчні традиції українського народу своїми гідними справами.

Громадянська позиція передбачає формування відповідного світогляду; Усвідомлення прав та обов'язків громадянина, що відображають інтереси особи та громадянського суспільства; готовність брати активну участь у суспільному житті країни; Прояв громадянських якостей, таких як обов'язок, відповідальність, активність у житті; усвідомлення особистістю свого громадянства в собі.

Військово-патріотичне виховання як один із напрямів національно-патріотичного виховання базується на духовно-моральних цінностях українського народу, передбачає прикладну фізичну підготовку, а також навчання основам військової служби та безпеки життєдіяльності, що в цілому забезпечує формування у підростаючого покоління громадянськості та патріотизму.

Позитивне ставлення молоді до військової служби не є вродженим почуттям, а свідомо формується у процесі розвитку особистості як громадянина, патріота та професіонала у різних соціальних інститутах [46]. Важливу роль цьому грають загальноосвітні установи. Практично кожен навчальний предмет має педагогічний потенціал для формування патріотичного громадянина.

Важливу роль відіграє предмет «Захист України», метою якого є формування в учнів необхідних знань, умінь і навичок щодо захисту Вітчизни та дій у надзвичайних ситуаціях, а також системного уявлення про виховання військово-патріотичного виховання (доповідь на тему «Захист України» (naurok.com.ua)). Зміст позаурочної виховної роботи з цього навчального предмета включає формування та розвиток у здобувачів освіти вольових якостей, почуття громадянського обов'язку та готовності сповнювати їм у мирний і воєнний час почуття поваги до військової професії воїна і захисника Вітчизни.

Організація та реалізація військово-патріотичної роботи як компонента патріотичного виховання вимагає використання у виховному процесі цілого комплексу форм і методів, вибір яких залежить від цілей та змісту виховання і водночас визначає його реалізація та реалізація у конкретному випадку.

Враховуючи положення Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти про те, що «системна організація військово-патріотичного виховання має бути спрямована на підготовку до оволодіння початковою військовою підготовкою і військовими професіями та розвиток психологічної та фізичної готовності до служби в війську. «Збройні сили, що

задовольняють потребу підростаючого покоління в постійному вдосконаленні підготовки до захисту України» (ми виділили дві групи форм позакласної виховної роботи з військово-патріотичного виховання) [78].

У позанавчальний період сім'я відіграє значну роль у характері особистості, її внутрішньому світі, відносинах з навколишнім середовищем, в особистісному розвитку дитини в цілому та зокрема у національно-патріотичному вихованні, житті, звичаї, традиції та батьківщині сформовані. Єдність сім'ї та школи забезпечує всебічний розвиток, гармонію та цілісність особистості, тим самим збагачуючи інтелектуальний та творчий потенціал народу, його духовність та культуру, виховуючи громадянина, здатного до самостійного мислення, прийняття соціальних рішень та діяльності, спрямованої на процвітання України.

У процесі патріотичного виховання старших підлітків важливо враховувати вразливість цього вікового періоду до зовнішніх впливів і оцінок і концентрувати зусилля на розвитку у старших підлітків здатності акумулювати негативні реакції в конструктивні прояви поведінки.

Тобто одним із важливих завдань патріотичного виховання у процесі військово-спортивних ігор є формування зі старшого підлітка особистості, здатної до конструктивного вирішення конфліктів, стійкої до зовнішніх впливів та готової сприймати критичні зауваження, не знецінюючи себе. здатний регулювати власні психічні процеси та працювати над розвитком вольових якостей.

У складних умовах сьогодення для нашої держави перспективним є залучення передового зарубіжного досвіду країн Європейського Союзу та НАТО при розбудові національної системи військово-патріотичного виховання молоді. Так, зокрема у Франції та Великій Британії складовими національної системи військово-патріотичного виховання у закладах загальної середньої освіти є: початкова військова підготовка; військова підготовка на навчаннях та польових зборах; Навчання у формі військових ігор, військових походів тощо. Крім того, проводиться військова підготовка молодих офіцерів

для Збройних Сил країни та військово-патріотична підготовка у державних та громадських організаціях (об'єднаннях, клубах, гуртках, спортивних відділеннях тощо).) проводиться [56].

Вважаємо за доцільне звернути увагу майбутніх фахівців у галузі освіти на історичний підхід та використання принципу циклічності виховних впливів. Історія родини, народу, краю, Батьківщини та світу має стати джерелом інформації та показником для подальших освітніх ініціатив [54]. Тому слід звернути увагу на процедурні аспекти вивчення та аналізу генеалогічних дерев, а також формування в абітурієнтів практичних навичок створювати історію своєї родини, свого учнівського середовища та свого навчального закладу.

Беручи участь у збереженні та систематизації хроніки подій, літопис академічного гуртка дозволить майбутнім педагогам навчитися використовувати культуру найближчого оточення та психічні особливості як цінний орієнтир для формування національної самосвідомості учнів у життя та практика. Цінно активно усвідомлювати той факт, що уроки минулого та принцип циклічності змін, прагнення до повторення уроків історії у новому витку цивілізаційного прогресу держави, покоління, людини – все це сприяє глибокому розумінню себе та світу.

Програми практичної підготовки майбутніх учителів базуються на концептуальних аспектах національно-патріотичного виховання, а саме: політико-ідеологічному аспекті демократичної державності, коли, крім забезпечення суверенітету та територіальної цілісності, визначаються шляхи інтеграції до Європи та Євроатлантичного співтовариства, які прагнуть здійснювати органи влади.

Перед сучасними педагогами та педагогами постає завдання визначення нової освітньої стратегії як багатовекторної системи, яка формуватиме майбутній розвиток Української держави. Для реалізації такої комплексної стратегічної мети особливу увагу слід приділити формуванню ціннісних орієнтацій та громадянської самовпевненості, що ґрунтуються на принципі

історизму та циклічності. Ця робота здійснюється на прикладі героїчної боротьби українського народу за утвердження суверенітету, ідеалів свободи та єдності.

3.2. Інструменти формування патріотичних цінностей учасників освітнього процесу

Основними напрямками національно-патріотичного виховання є духовне зростання і моральне виховання, військово-патріотичне виховання, громадянське виховання та свідоме екологічне мислення, здоров'язберігаюча поведінка людини [64]. Які виклики постають перед сучасним педагогом? На нашу суб'єктивну думку, серйозним викликом є уникнення ситуацій, у яких людина дивиться на світ очима власної культури.

Для вирішення цього завдання ми пропонуємо звернути увагу на сучасні форми національно-патріотичного виховання під час практичної професійної підготовки: мозковий штурм, віртуальні студії, онлайн-музеї, челенджі, соціально-освітні проекти, створення літопису історії стійкості завдяки перехресному навчанню, культурні акції, відновлювальні практики у співпраці з міжнародними психологами – освітнім співтовариством.

Сферою педагогічної уваги під час практичного навчання має бути культурна соціалізація дітей та молоді в просторі соціальної мережі, оскільки ми показуємо себе світові через соціальні мережі, книги, їжу, одяг та комунікаційні стратегії, опосередковані цифровими додатками.

Особливу увагу слід приділити збереженню сімейних, класових, шкільних та суспільних традицій, відродженню свята Радості Серця (тихого, не язичницького, а проникливого та культурного), педагогічним новаціям, таким як: щоденник добрих справ, мої екологічні кейси, музей цінностей мого міста/регіону /університету, гурток за інтересами і т. д. Усі освітні заходи матимуть більший ефект, якщо вони будуть персоналізовані та засновані на організації та плануванні діяльності дитини при їх підготовці та на основі

реалізації [62]. Тоді освітні практики стають джерелом формування активної громадянськості та життєвої позиції.

Також вважаємо за доцільне в процесі патріотичного виховання старшої молоді використовувати її бажання займатися суспільно корисною діяльністю. Така діяльність може здійснюватися в рамках завдань, справ, участі в проєктах, делегування повноважень тощо. У процес патріотичного виховання необхідно інтегрувати пізнавальний і педагогічний компоненти [63; 83]. Щоб у здобувачів освіти розвивалися патріотичні почуття, необхідно зосередити увагу на розширенні їхнього світогляду, збагаченні його уявленнями про правила і норми суспільного життя.

Важливою умовою ефективності національно-патріотичного виховання учнів є їхня участь у позакласній та позакласній діяльності, спрямованій на формування національно-патріотичних якостей, самоосвіти та всебічного розвитку особистості. Участь у масових заходах формує у студентів почуття спільності, чесноти кохання, поваги, толерантності, гідності, чесності, довіри, відповідальності та справедливості [82].

Ефективними формами роботи є залучення учнів до волонтерської діяльності, вшанування загиблих воїнів і ветеранів, вшанування державних і національних свят тощо. Основні форми і методи національно-патріотичного виховання, які використовуються в школі:

- практичні (патріотичні акції, проєктна діяльність, флешмоби, пам'ятні заходи, волонтерська робота, благодійна діяльність на підтримку воїнів ЗСУ);
- усні (бесіди, лекції, вікторини, конкурси, поетичні калейдоскопи, інформаційні досьє, бібліомафони, круглі столи, “уроки мужності”);
- ігри (ділові ігри, екшн-ігри, пізнавально-розвиваючі ігри, інтелектуальні ігри);

- інформативно-комунікативна (інтернет-конференції, інтернет-конкурси, презентації студентських проєктів, онлайн-опитування, обговорення на форумах);
- візуальні (виставки, тематичні стенди, шкільні газети, покази патріотичних фільмів, екскурсії до музеїв, майстерень художників, скульпторів, місця народних промислів тощо);
- рефлексивні (самопізнання, самообілізація, саморегуляція, самореалізація).

Досягненню очікуваних результатів у національно-патріотичному вихованні школярів сприяє повага до традицій і звичаїв нашого народу, які підтримуються в родині та пропагуються в школі. Молодші школярі залюбки беруть участь у народних заходах – вертепах, колядках, гаївках, розписуванні писанок тощо. Діти знайомляться з народними промислами та ремеслами, беруть участь у бесідах, зустрічах із захисниками нашої держави, екскурсіях та святах з народними обрядами.

Під час навчання та позакласної діяльності учні дізнаються про минуле, видатних діячів культури та історії, виховують повагу до ідеалів, за які проливається кров наших співвітчизників. Через усну народну творчість педагоги розвивають інтерес молодших школярів до української мови та культури у її історичному розвитку [49; 52].

Національно-патріотичне виховання в шкільному середовищі здійснюється за всіма напрямками виховання на інтеграційній основі щодо змісту, форм і методів, очікуваних результатів як життєво необхідних умінь [42-44]. Школа є провідним суб'єктом національно-патріотичного виховання особистості і в персоніфікованій діяльності вчителя обирає шлях її виховання як національного, державного закладу, що має на меті виховати патріота, громадянина Української держави є активна життєва і громадська позиція, люблячий свій народ і Батьківщину.

У позакласний період сім'я відіграє значну роль в особистісному розвитку дитини в цілому, у національно-патріотичному вихованні, зокрема, в якому формується характер особистості, її внутрішній світ, взаємини з навколишнім середовищем, із життям. формуються звичаї, традиції та та Батьківщина. Єдність сім'ї та школи забезпечує всебічний розвиток, гармонію та цілісність особистості, тим самим збагачуючи інтелектуальний та творчий потенціал народу, його духовність та культуру, виховуючи громадянина, здатного до самостійного мислення, прийняття соціальних рішень та діяльності, спрямованої на процвітання України.

Водночас сама наявність знань не є запорукою ефективної освіти. Необхідно також розвивати почуття, емоції та ставлення до різних аспектів суспільного життя. Тобто патріотичне виховання старших підлітків має відбуватися на багатьох рівнях і бути спрямованим на збагачення їх знань, розширення світогляду, формування уявлень, установок і переконань.

Використання військово-спортивних ігор на заняттях з фізичного виховання та позаурочної діяльності сприяє:

- формування уявлень бажаних здобути освіту про роль та значення фізичного розвитку та фізичної культури; Розвиток фізичних якостей (сила, витривалість, гнучкість, активність, стійкість, спритність);
- формування морально-вольових якостей (рішучість, організованість, дисциплінованість, наполегливість, цілеспрямованість, сміливість);
- застосування загальної фізичної підготовки, спеціальної підготовки та військово-прикладної фізичної культури;
- мотивація здобувачів освіти до охорони життя і здоров'я, розуміння необхідності фізичного розвитку та фізичної підготовки (забезпечується військово-спортивними іграми);
- формування гармонійно розвиненої особистості, свідомого громадянина-патріота Батьківщини; Виховувати почуття патріотизму, любові

до Батьківщини та волі до перемоги; готовність бути справжніми захисниками Української держави;

- розширення знань про ОБЖ під час навчально-виховних заходів (уроки, змагання, естафети, туристичні екскурсії тощо);

- поглиблення знань з історії військово-спортивних ігор; основи та витоки козачого лицарського виховання, основні форми та напрямки козацької педагогіки;

- розширення знань про особливості організації та проведення військово-спортивних ігор;

- формування професійних якостей, необхідних майбутнім захисникам: витривалості, сили, спритності, координації рухів, активності, стійкості, зосередженості та уваги, швидкості, логічного мислення, стратегічного бачення, кмітливості, акуратності, відповідальності, рішучості тощо [45].

Інтерактивна (проблемна) лекція. Збагатити уявлення старших підлітків про сутність та зміст таких понять та категорій, як «Батьківщина», «патріот», «патріотизм», «патріотичне виховання», «патріотичне виховання», «служіння Батьківщині», «Захист Батьківщини», «Військово-спортивні ігри» було запропоновано таку форму роботи, як інтерактивна лекція. Як зазначають експерти, лекція як форма роботи створює базову базу знань із певної теми. Однак традиційна лекція має поганий зворотний зв'язок, що робить її неефективним інструментом під час роботи зі старшими підлітками.

Під час інтерактивної (проблемної) лекції передача інформації була зведена до мінімуму, питання патріотизму та його основних категорій ставилися у формі діалогу і мали не інформаційний, а проблемно-пошуковий характер. Таким чином, інтерактивна лекція виконує не лише інформаційну функцію, вона мотивує старшу молодь до навчання, пробуджує інтерес до патріотизму, переконує у важливості його проявів, допомагає шукати та

аналізувати різноманітні джерела, літературу на тему патріотизму, порівнювати різні погляди та зробити висновки.

Обговорення. Цей метод був обраний через його ефективність та відносну простоту реалізації, оскільки підлітки старшого віку схильні охоче брати участь у дискусіях. Це дає можливість висловити себе і свої переконання і зрозуміти теми, що обговорюються. Виховний ефект цього заходу в розвитку особистості молоді визначається тим, кожен учасник може висловити і відстояти свою позицію. Участь у дискусії сприяє самостійному судженню молодих людей, розширює їхній кругозір та вчить глибоко та всебічно аналізувати та оцінювати ситуації, проблеми, мотиви поведінки тощо.

Крім того, участь у дискусії формує не тільки моральні, а й вольові якості старших підлітків, оскільки вчить обґрунтовувати власну позицію, доводити свої переконання, сприяє розвитку вміння слухати опонента, а отже, виховує самовладання, дисциплінованість і тактовність. Участь у дискусії дозволяє не нав'язувати власну позицію, а нарівні з іншими учасниками висловлювати свої переконання та аргументи на її користь, даючи їм можливість зрозуміти та проаналізувати їх.

Інтелектуальна гра-вікторина. Інтелектуальні конкурси на патріотичну тематику сприяють підвищенню пізнавального інтересу старших підлітків до патріотизму за рахунок використання ігрових моментів; Розвивати увагу та пам'ять, інтелект, спостережливість та творчі здібності. За допомогою обраних тем, спрямованих на вивчення історії України, її культури, мистецтва та традицій, формується почуття поваги до історичного минулого країни, почуття національної самосвідомості та усвідомлення приналежності до українського народу. Проведено інтелектуальну гру-вікторину «Відун», яка є одним із етапів Всеукраїнської військово-патріотичної дитячо-юнацької гри «Сокіл» («Джура») [33].

Тематика інтелектуальних змагань: історія України, українська література, українознавство, переможні походи козаків та гетьманів; новітня історія України; оборонні споруди та замки України; українські народні

традиції, вірування, обряди, побут; українська культура і мистецтво; гетьман України, кошовий отаман Запорізької Січі; участь запорізьких козаків у походах 17-18 століть, доби «героїчних походів»; українські снайпери; сучасні Збройні Сили України та ін. Це розширило знання старшої молоді про Батьківщину, її історію, культуру, звичаї, традиції, подвиги, досягнення та проблеми [16; 22].

Квести. Дана форма роботи довела свою ефективність у контексті гейміфікації (використання ігрових практик та механізмів у неігровому контексті для вирішення завдань). Квести допомагають розвинути аналітичні здібності, заохочують творче та критичне мислення, заохочують до нестандартних рішень та підвищують мотивацію учасників. Використання квестів дало змогу відмовитися від традиційних форм виховання та значно розширити рамки виховного простору, особливо в контексті виховання патріотизму.

Для нас було важливо, щоб квести змушували учасників розглядати набуті знання не просто як інформацію для запам'ятовування, а як інструменти, без яких вони не зможуть реалізувати задумане. Таким чином, досвід патріотизму як цінності став стимулом для молоді до активності та прояву патріотичних настроїв. Прикладом такої форми роботи є інтелектуально-творчий конкурс «Пластун» (за методом квесту), який відбувається у рамках всеукраїнської військово-патріотичної дитячо-юнацької гри «Сокіл» («Джура») [17].

Ефективними виховними засобами формування у старших підлітків позитивного ставлення до патріотизму та патріотичної діяльності визначено: створення ситуації успіху, створення ситуації вибору, аналіз історії та ситуацій (розповідь).

Створіть виграшну ситуацію. Старші підлітки, маючи можливість проявити себе через самостійну, успішну діяльність і набувши досвіду «переможця», мають здатність усвідомлювати власне значення, сенс самовдосконалення, усвідомлювати свою роль у житті суспільства. . а держава

– це здатність діяти самостійно та здійснювати зміни власними рішеннями. «Ситуація успіху» допомагає старшим підліткам повірити у власну здатність впливати та змінюватись, зрозуміти, що кожен громадянин є запорукою єдності. Переживання успіху сприяє розвитку інтересу до будь-якої діяльності, особливо патріотичної.

Таким чином, у рамках формування позитивного ставлення старших підлітків до патріотизму та патріотичної діяльності успішна ситуація може стати тригером формування позитивних установок та основою зміни подальшої стратегії поведінки старших підлітків на користь патріотичної діяльності.

Створіть ситуацію вибору. Ситуація вибору виникає тоді, коли існують альтернативи прийнятим рішенням (варіанти дій, версії тощо). Такі ситуації створюють для учасників так зване поле дій, містять когнітивний і виховний потенціал і дають можливість спостерігати за готовністю учасників до вольових зусиль і вибору стратегії поведінки. Здатність вибирати означає варіативність рішень, можливість проявляти ініціативу, активність і відповідальність і створює умови для самовизначення. Активне залучення учасників до процесу відбору сприяє формуванню активної життєвої позиції, поглядів, переконань та ціннісних орієнтацій.

Аналіз оповідань та ситуацій (сторітелінг). Розповідь історій – це спосіб урізноманітнити діяльність, забезпечити підхід та зацікавити підлітків. В рамках нашої роботи даний метод ефективний для прояву критерію «бажання виявити патріотизм» та формування позитивного ставлення до патріотичної діяльності [18].

Розповідь – це створення емоційних зв'язків, які можуть захопити й підкреслити увагу й почуття підлітків і привернути увагу до важливих речей, щоб історія чи ситуація надовго залишилися в пам'яті й стали основою для роздумів і висновків. Таким чином сторітелінг поєднує в собі психологічні та освітні аспекти та дає змогу передати конкретну історію, яка спонукає до дії. Цей метод є хорошим засобом для згуртування дитячих колективів, оскільки

його можна використовувати для групових дискусій та обміну думками, розвиває навички вирішення проблемних ситуацій та вчить практичного застосування отриманих знань.

Успішними прикладами формування позитивного ставлення старших підлітків до патріотизму та патріотичної діяльності є також проведення конкурсу «Звіт про добрі справи», етно-дискотек та майстер-класів з народної творчості, які проводяться під час Всеукраїнських дитячо-юнацьких військових дій. патріотична гра «Сокіл» («Джура»). Виховання патріотизму в учнів доцільно реалізовувати через систему компонентів, серед яких основними є педагогічне спілкування, педагогічне оцінювання, педагогічні вимоги, педагогічний інформаційний вплив (лінгвістичний і демонстративний), технологія організації групової діяльності.

Рис. 3.1. Розподіл відповідей на запитання: «З Вашого досвіду, вкажіть знання, необхідні для фахівців з питань національно-патріотичного виховання», у%, можна обрати кілька варіантів [32].

Створення успішної ситуації та сприятливого психологічного клімату, соціальної безпеки, організації освітнього середовища, педагогічна реакція на дію, педагогічна діагностика, аналіз та корекція педагогічного впливу, створення педагогічної ситуації, технологія активізації пізнавальної діяльності військових ліцеїв, образ вчителя, вихователя та військового колективу, технологія використання державної мови у навчальний процес, знання історії України та її збройних сил, фольклору, дат національного календаря, подій культурно-мистецьких установ України, релігійно-просвітницьких традицій, впливу національних символів [61].

У рамках виховання патріотизму в учнів необхідно цілеспрямоване створення емоційно насичених навчальних ситуацій, особистісного розвитку спілкування, використання емпатії як психологічного механізму у вихованні особистості та систематичний аналіз ліцеїстом реалізуються дії як його, так і його колег і вияв глибокої поваги.

Велике значення слід надавати інтелектуальної діяльності особистості, особливо таким показникам, як організація індивідуального пізнавального досвіду (ступінь сформованості патріотичних уявлень, спосіб подання подій, унікальність бази індивідуальних знань), креативність.

Суттєвим етапом динаміки саморозвитку є рефлексія як структурна складова впевненості в собі. Це досягається за допомогою інтерактивних технологій навчання. В основі їх лежить ідея формування активних, відповідальних особистостей шляхом привнесення необхідних компонентів ефективних ситуацій в досвід малих груп. А саме: позитивна взаємозалежність, коли успіх кожного члена групи залежить від іншого члена цієї групи.

Під час розробки програми виховання патріотизму у студентів необхідно враховувати підходи вітчизняних учених до організації політичного виховання молоді. Використання програми виховання учнів у душі патріотизму допомагає створити пізнавальні основи їхнього патріотичного

виховання, тим самим запобігаючи розрізненій та безсистемній виховній діяльності.

Програма виховання патріотизму в учнів розрахована на дворічний термін навчання і включає перелік логічно пов'язаних навчальних тем (обсягом одного-двох уроків на місяць), які плануються, організуються та реалізуються спільно з учнями в освітніх закладах. Актуальність її зумовлена також необхідністю оптимізації процесу засвоєння патріотичних та військово-патріотичних знань школярами та цілеспрямованого та комплексного використання фахівцями-педагогами найбільш доцільних методів та форм виховання патріотизму школярів в умовах військового ліцею.

Оптимізація процесу їх самовдосконалення. Система військово-патріотичного виховання учнів середніх загальноосвітніх установ має базуватись на наступних принципах:

- принцип національної спрямованості, який передбачає формування національної самосвідомості, виховання любові до Батьківщини, українського народу, поваги до його культури, поваги і толерантності до культури всіх народів, які проживають в Україні; уміння зберігати національну ідентичність, пишатися приналежністю до українського народу та брати участь у розбудові та захисті власної держави;

- принцип гуманізації освітнього процесу, який означає, що педагог орієнтує дитину як вищу цінність, враховує її вік, індивідуальні особливості та здібності, не форсує її розвиток, сприяє самостійності та задоволенню основних потреб дитини. студента, що розробляє індивідуальну програму його розвитку, стимулює його до усвідомленого ставлення до своєї поведінки, діяльності та патріотичних цінностей;

- принцип самодіяльності та саморегуляції, що сприяє розвитку суб'єктивних властивостей вихованця; формує вміння бути критичним і самокритичним, приймати самостійні рішення, поступово розвиває соціальну

позицію особистості, почуття відповідальності за їх реалізацію у діях і вчинках;

– принцип політичної культури, який передбачає інтеграцію української культури до європейського та світового простору, створення для цього відповідних умов; формування відкритості та толерантного ставлення до ідей, цінностей, культури, мистецтва та вірувань інших народів, що відрізняються від національних; здатність розрізняти спільне та різне у різних культурах, здатність сприймати українську культуру як невід'ємну частину культури всіх народів;

Рис. 3.2. Розподіл відповідей на запитання: «З Вашого досвіду, вкажіть практичні навички, необхідні для фахівців з питань національно-патріотичного виховання», у%, можна обрати кілька варіантів [32].

- принцип соціальної відповідності, який передбачає необхідність відповідності змісту і методів військово-патріотичного виховання реальній соціальній ситуації, в якій організується виховний процес;

- принцип історичної та соціальної пам'яті спрямований на збереження духовної, моральної та культурно-історичної спадщини українців та її відтворення в реконструйованих та модернізованих формах і способах діяльності [12].

Передбачаючи незалежний моніторинг чи оцінку, при формулюванні критеріїв та показників оцінки якості заходів національно-патріотичного виховання насамперед необхідно виходити з наступних передумов:

- Чи можна зібрати інформацію про показники і якщо так, то де ця інформація доступна?

- Чи можете ви довіряти отриманій інформації?

- Скільки коштуватиме отримання інформації?

- Чи допомагають індикатори зробити висновки про результати заходу/проекту?

- Чи допоможуть індикатори продемонструвати результати ефективності різним зацікавленим сторонам?

- Чи допомагає це загалом оцінити ситуацію/проблему, на вирішення якої був спрямований захід/проект? [56].

За результатами моніторингу чи оцінки можуть бути визначені кількісні та якісні показники. Кількісні показники – це, зокрема, числові заходи: наприклад, відсоток чи частка, рівень чи співвідношення. Якісні показники можна визначити як оцінку та сприйняття людьми певної інформації про проект чи вжиті дії. Кількісні показники мають свої переваги: вони дають змогу порівнювати дані, подавати їх у числовому вигляді та застосовувати традиційні аналітичні методи. А якісні дозволяють проводити глибший аналіз і приділяти більше уваги суті явищ і поглядам учасників проекту.

Відповідно до стратегії національно-патріотичного виховання показниками ефективності реалізації заходів з національно-патріотичного виховання дітей та молоді мають бути, зокрема:

- збільшення відвідуваності дітьми та молоддю установ, що пропагують культурні та національні мистецькі традиції українського народу, а також музейних виставок, присвячених національно-визвольній боротьбі за незалежність та територіальну цілісність України;

- підвищення рівня знань дітей та молоді про видатних діячів українського державного будівництва, видатних вітчизняних учених, педагогів, спортсменів, діячів культури та мистецтва, духовних лідерів українського народу;

- збільшення обсягів передплати та розповсюдження україномовних друкованих дитячих та юнацьких видань;

- збільшення кількості глядачів на показах кінотворів, що розкривають героїчне минуле та сьогодення українського народу;

- розширення сфери використання української мови дітьми та молоддю;

- збільшення кількості дітей та молоді, які пишаються своїм українським походженням та громадянством;

- збільшення кількості дітей та молоді, які виїжджають до інших регіонів України;

- збільшення кількості дітей та молоді, залучених до національно-патріотичних освітніх проектів та заходів на місцевому, всеукраїнському та міжнародному рівнях, що відповідають ціннісним орієнтирам та показникам ефективності стратегії;

- збільшення кількості зустрічей дітей та молоді з ветеранами російсько-української війни, борцями за незалежність України ХХ століття тощо;

- збільшення кількості молоді, яка бажає виконувати обов'язок із захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України;
- збільшення кількості заходів щодо вшанування героїв боротьби українського народу за незалежність і територіальну цілісність України [78].

Національно-патріотичне виховання формує звички та почуття сучасної молоді. У сучасних умовах у країні значно зросли роль і значення національно-патріотичного виховання, що, у свою чергу, передбачає глибшу та послідовну диференціацію, всебічний та всебічний розвиток відповідно до конкретних завдань, покладених на сучасну обдаровану молодь, яка нині виховується. навчання у навчальному закладі.

Ефективність національно-патріотичного виховання значною мірою залежить від спрямованості виховного процесу, форм і методів його організації, а також повноти реалізації всіх його складових. Військові дії російської федерації на території України, ідеї гуманізації та демократизації освіти породили нові уявлення про національно-патріотичне виховання, яке зараз переживає певне оновлення та підтверджує незнищенність сили волі та національної свідомості. усіх патріотично налаштованих громадян своєї держави.

Отже, забезпечення реалізації концепції національно-патріотичного виховання учнівства та молоді здійснюється через різні форми пізнання Батьківщини, історії, культури та усвідомлення важливих підходів до цінності власного життя та здоров'я у подальшому розвитку суспільства. особистість та її внесок у відновлення нашої країни у післявоєнний період.

Висновки до розділу 3

В розділі висвітлені кращі практики патріотичного виховання в закладах загальної середньої освіти. Показано, що в умовах повномасштабної агресії, особливого значення набувають методи військово-патріотичного виховання. Показано, що нові виклики вимагають перебудови освітнього процесу, наповнення його реальним змістом з фокусуванням на практичних навичках для школярів, що можуть стати їм в нагоді при здійсненні волонтерської діяльності, надання домедичної допомоги, а також під час участі у рятувальних операцій.

Показано, що за умови належного ресурсного забезпечення, гідною базою для відпрацювання навичок у військово-патріотичному вихованні можуть стати чинні практики, зокрема ігри «Сокіл»/«Джура», а також практичні заняття в межах опрацювання дисципліни «Захист Вітчизни». Неодмінною складовою освітнього процесу мають також стати зустрічі педагогів та учнів з ветеранами російсько-української війни, котрі є наочним прикладом/зразком громадянина та патріота.

Важливе значення у впровадженні кращих зразків національно-патріотичного виховання може відіграти взаємодія закладів освіти з координаційними радами з національно-патріотичного виховання, які утворені при обласних та місцевих державних адміністраціях та покликані опікуватися, в т.ч. і наповненням реальним змістом заходів з патріотичного виховання учнівської молоді [69]. Зауважимо, що серед повноважень цих координаційних рад, згідно діючих нормативно-правових актів, визначено і моніторинг ефективності тієї роботи, які проводиться в цьому напрямку закладами загальної середньої освіти.

ВИСНОВКИ

1. Національно-патріотичне виховання охоплює всі сфери життєдіяльності суспільства, насамперед сфери освіти і науки, молоді та соціальних питань, культури і мистецтва, реклами, відновлення та збереження національної пам'яті, краєзнавства, туризму, охорони навколишнього середовища, фізичної культури і спорту, кар'єри. керівництво з військової спеціальності, цивільний захист та цивільна оборона, безпека і оборона України, а також зв'язки з українцями за кордоном.

2. Національно-патріотичне виховання має бути основою виховної системи сучасних закладів загальної середньої освіти. Напрями роботи освітнього закладу з патріотичного виховання учнів мають бути спрямовані на:

- утвердження в свідомості і почуттях особистості патріотичних цінностей, переконань і поваги до культурного та історичного минулого України;
- підвищення престижу військової служби, а звідси – культивування ставлення до солдата як до захисника вітчизни, героя;
- усвідомлення взаємозв'язку між індивідуальною свободою, правами людини та її патріотичною відповідальністю;
- сприяння набуттю учнями патріотичного досвіду на основі готовності до участі в процесах державотворення, уміння визначати форми та способи своєї участі в життєдіяльності громадянського суспільства;
- формування толерантного ставлення до інших народів, культур і традицій.

3. Національно-патріотичне виховання здійснюється упродовж усього свідомого освітнього процесу особистості в різноманітних умовах та ситуаціях в сім'ї, школі, позашкільних і молодіжних організаціях і об'єднаннях, забезпечує гармонійний розвиток, розвиває здібності, формує світогляд на

основі надбань українського народу, збагачує духовність та особистісну культуру.

Теорія та практика цього напряму виховання свідчать про зв'язок «національного» та «патріотичного» виховання як загального та приватного, цілісного та їх компонентів. Узагальненим визначенням національного виховання є його трактування як діяльність, спрямована на розвиток в особистості патріотизму та шанобливого ставлення до України та національностей інших культур.

Головною метою національного виховання є передача підростаючому поколінню соціального досвіду, духовної культури людей, їх психічних установок, світоглядних цінностей тощо. Важливо, що школа відкрита до спілкування з тими, хто зараз пише нашу історію: воїнами ЗСУ, представниками волонтерського руху, рятувальниками та поліцейськими.

Національно-патріотичне виховання школярів – це складна, системна та цілеспрямована діяльність різних соціальних інститутів щодо формування патріотичної свідомості, любові до Батьківщини, турботи про її благополуччя, готовності виконувати обов'язок щодо захисту національних інтересів, цілісності та незалежності України. у молодому поколінні.

4. В процесі національно-патріотичного виховання важливо пам'ятати, що Україна – багатонаціональна держава, а український народ – це громадяни України всіх національностей. Саме ЗЗСО є одними з основних каналів інформування громадян про етнічну строкатість нашого суспільства освіти.

На мою думку, в середній школі дитина може отримати достатньо корисної інформації щодо міжнаціонального різноманіття України, специфіки культурного розвитку багатьох національностей. Позитивно, що в старшій школі ця тематика розглядається в поєднанні з такими важливими поняттями як «ідентичність», «свідомість», «толерантність» тощо. В цьому контексті можна лише вітати впровадження окремої дисципліни «Громадянська освіта». Одночасно, варто наповнювати якісним змістом курс «Історії України»,

опанування якого передбачає оволодіння навичками, критично важливими для формування особистості, громадянина та патріота.

Серед дієвих інструментів формування міжнаціональної злагоди в учнівському середовищі треба назвати регулярні екскурсійні подорожі до інших регіонів, організацію учнівських обмінів між ЗЗСО різних макрорегіонів нашої держави. Щоправда, повною мірою використати ці інструменти можна лише по завершенню дії воєнного стану в Україні.

Нові можливості в царині національно-патріотичного виховання відкриваються завдяки інформаційно-комунікативних технологіям, тематичним інтернет-платформам тощо. В якості прикладу наведу серію відео-уроків, розміщених на освітніх ю-тьюб каналах за ініціативи Українського інституту національної пам'яті [81].

5. Учні можуть особисто долучатися до практики збереження національної пам'яті, в тому числі і про події російсько-української війни. Важливо, що таке залучення може мати не характер «голоного ентузіазму», але перетворитися на системну, повноцінну дослідницьку діяльність.

Під керівництвом досвідчених педагогів діти можуть брати участь в грантових програмах та проектах Українського культурного фонду, Українського інституту національної пам'яті [81], Центру вивчення міської історії (м. Львів) [83] тощо. Така діяльність не лише сприятиме вихованню почуття патріотизму та причетності до процесу державотворення, але й позитивно позначиться на рівні дослідницької культури, сприятиме активній участі учнівської молоді в різного роду інтелектуальних змаганнях, підготовці робіт до Малої академії наук.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бессараб Н. Особливості виховання міжкультурної толерантності у молодших школярів. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2019. №2. С. 52-57.
2. Бех І. Патріотизм як цінність. 7 наукових позицій в національно-патріотичному вихованні. *Управління освітою*. 2018. №6. С.6-12.
3. Бех І.Д., Журба К.О., Киричок В.А. Система патріотичного виховання дітей та учнівської молоді в умовах модернізаційних суспільних змін: навчально-методичний посібник. Київ: Педагогічна думка. 2011. 240с.
4. Бех І.Д., Чорна К.І. Національна ідея в становленні громадянина-патріота України (програмно-виховний контекст). Київ, 2014. 48с.
5. Бех І. Патріотизм: сучасні ознаки та орієнтири виховання. *Рідна школа*. 2015. № 1/2. С. 3-6.
6. Бех І. Проблема патріотизму в сучасному науковому осмисленні. *Директор школи, ліцею, гімназії*. 2015. № 4/5. С. 6-12.
7. Бібік Н.М. Нова українська школа: poradnik для вчителя. Київ, 2018. 160 с.
8. Бондаренко О. Ю. Актуальні питання патріотичного виховання. *Історія та правознавство. Позакл. робота*. 2014. № 3. С. 5-9.
9. Виховання національно свідомого, патріотично зорієнтованого молодого покоління, створення умов для його розвитку як чинник забезпечення національних інтересів України: аналіт.-інформ. матеріали / О. В. Бабак [та ін.]; Державний комітет України у справах сім'ї та молоді, Державний ін-т проблем сім'ї та молоді. К., 2003. 191 с.
10. Виховуємо маленьких патріотів : Навчально-методичний посібник. Ч. I / Укладачі : Є. Ф. Ковтун, Л. Б. Міщенко. Суми: Ніко, 2015. 88 с.
11. Виховуємо патріотів. Орієнтовна модель роботи з національно-патріотичного виховання. *Палітра педагога*. 2009. №4. С. 6-7.

12. Військово-патріотичне виховання учнів в умовах ідейно-світоглядної конфронтації: навчально-методичний посібник / Остапенко О.І., Тимчик М.В., Зубалій М.Д., Журба К.О., Бінецький Д.О., Касіч Н.П., Кузора І.В. Київ, 2022. 165 с.

13. Власова В. Г. Формування патріотичних почуттів учнів засобом комплексу мистецтв. *Актуальні питання формування та розвитку громадянських компетентностей в Україні: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції за міжнародною участю*. 2016. Київ: Основа. С. 70-74.

14. Гавриш Н., Крутій К. Національно-патріотичне виховання у ситуації соціального неспокою: змінюємо підходи. *Дошкільне виховання*. 2015. № 8. С. 2-7.

15. Ганноченко Н. Шкільна бібліотека – осередок громадянсько-патріотичного виховання дітей : [досвід роботи б-ки загальноосвіт. шк. І–ІІІ ст. № 7 Смілян. міс. ради Черкас. обл.]. *Шкільна бібліотека плюс*. 2016. Трав. (№ 9/10). С.14-22.

16. Гарнійчук В. М. Досвід провідних країн світу щодо виховання патріотизму підростаючого покоління. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2015. Вип. 19. Кн.1. С.138-150.

17. Гарнійчук В. М. Основні тенденції та сутність патріотизму старших підлітків в сучасних умовах. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : зб. наук. пр. / Ін-т проблем виховання НАПН України. Київ, 2013. Вип. 17, кн. 1. С. 174-182.

18. Гарнійчук В. М. Сформованість патріотизму старших підлітків на етапі становлення української держави: компоненти, критерії та показники. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : зб. наук. пр. / НАПН України, Ін-т проблем виховання. Кіровоград, 2014. Вип. 18, кн. 1. С. 123-132.

19. Годецька Т. І. Проблеми національно-патріотичного виховання у засобах масової інформації. *Директор школи, ліцею, гімназії*. 2015. № 4/5. С. 81-84.

20. Горак В. В. Національно-патріотичне виховання підростаючого покоління в Україні: сучасний стан : (аналіт. огляд). *Аналіт. вісн. у сфері освіти й науки : інформ.-аналіт. бюл. : / Нац. акад. пед. наук України, Держ. наук. пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського*. Київ, 2015. Вип. 1. С. 2-10.

21. Грищенко С.В., Ілішова О.М., Єфімов Д.В. Проблема національно-патріотичного виховання. *Інноваційна педагогіка*. 2022. Вип. 44. Т.1. С.119-123.

22. Гриців Т.Г. Використання народознавчих елементів гри у вихованні ціннісного ставлення до Батьківщини у молодших школярів. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Серія «Соціальна робота. Соціальна педагогіка»*. 2018. Вип. 24. С. 34-42.

23. Гурак Р., Кремінь Т. Використання державної мови учасниками освітнього процесу: результати дослідження. 7 липня 2022р. / Державна служба якості освіти. URL.: <https://sqe.gov.ua/vikoristannya-derzhavnoi-movi-uchasnik/> (дата звернення: 11.09.23)

24. Джус О.В. Національно-патріотичне виховання дітей та молоді в українській діаспорі: досвід, спроби переосмислення. *Наука і освіта*. 2016. №10. С.76-81.

25. Довідник заступника директора школи з виховної роботи в запитаннях та відповідях / Авт. упорядн. Г.Л. Вороніна, Н.В. Кочанова. Харків: Веста: Видавництво «Ранок», 2006. 464 с.

26. Дубина М. І. Виховання патріотизму в учнів та студентської молоді. Акад. наук вищ. освіти України. Київ : Експрес-Поліграф, 2010. 403 с.

27. Дяченко Н. І. Виховання громадянина-патріота у практиці роботи шкільних бібліотекарів Кіровоградщини. *Шкільна бібліотека плюс*. 2015. Квіт. (№ 7/8). С. 16-19.

28. Єпіхіна М.А., Курило Н.О. Формування основ патріотичного виховання у дошкільників засобами народознавства. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2017. Випуск 1 (40). С. 96-99.

29. Ефективність реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: соціологічні індикатори (травень 2023р.) / Центр Разумкова, 29 червня 2023р. URL.: <https://razumkov.org.ua> (дата звернення: 05.10.23)

30. Загородня А. Сучасне розуміння патріотичного виховання молоді. *Теорія та методика управління освітою*. 2013. №10. С.24-28.

31. Захарова Р. І. Національно-патріотичне виховання в роботі шкільної бібліотеки. *Шкільний бібліотекар*. 2016. № 9. С.12-14.

32. Звіт за результатами дослідження щодо формування компетентностей фахівців сфери національно-патріотичного виховання / Державний інститут сімейної та молодіжної політики. К., 2020. 11 с.

33. Іванюк Г.І. Ідеї національно-патріотичного виховання дітей і молоді в умовах трансформації суспільства. *Українські педагоги про національно-патріотичне виховання: Збірник матеріалів Всеукраїнського науково-практичного семінару*. 2016. С. 8-11.

34. Івченков С. Г., Сайганова Е. В. Патріотизм як компонент загального стану: патріотизм як компонент суспільної свідомості: вимірювання ракурсу в поколіннях. *Вісник Інституту соціології*. 2019. № 1 (10). С.96-109.

35. Інструктивно-методичні рекомендації «Про організацію національно-патріотичного виховання у дошкільних навчальних закладах» (додаток до листа МОН від 25 липня 2016 р. №1/9-396). *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2016. № 8. С.52-57.

36. Історична пам'ять. Результати соціологічного опитування дорослих мешканців України. Аналітичний звіт, січень 2023р. / Київський міжнародний інститут соціології. 2023. 76с.

37. Каплуновська О. М., Кичата І. І., Палець Ю. М. Україна – моя Батьківщина: конспекти занять із національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку. Тернопіль, 2017. 240 с.

38. Карпова І.Г. Національно-патріотичне виховання молоді в сучасних умовах. *Проблеми соціальної роботи*. 2013. №1. С.220-223.

39. Киричок В. А. Сучасні тенденції патріотичного виховання молодших школярів. *Педагогічний вісник*. 2010. № 1. С. 21-23.

40. Кирій С. В. Інформаційне забезпечення реалізації концепції національно-патріотичного виховання через комплексні бібліотечні заходи. *Українські педагоги про національно-патріотичне виховання* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. семінару / Нац. акад. пед. наук України, Від-ня заг. педагогіки та філософії освіти, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка. Київ, 2016. С. 44-45.

41. Кисіль Н. В. Школа маленьких патріотів. Проект освітньої роботи з дітьми старшого дошкільного віку. Харків: Видавнича група «Основа», 2016. 216 с.

42. Коваль Г.В. Система патріотичного виховання в Україні. *Сучасна українська політика. Політика і політологи про неї*. Київ; Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П.Могили, 2006. Вип. 8. С.262-270.

43. Коваль Г. В. Місце патріотизму в політичній культурі молоді. *Сучасна українська політика. Політика і політологи про неї*. Київ; Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П.Могили, 2007. Вип. 9. С.72-84.

44. Коваль Г. В. Особливості військово-патріотичного виховання в Україні. *Наукові праці. Науково-методичний журнал*. Вип. 52. Т. 65. Політичні науки. Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П.Могили, 2007. С.142-147.

45. Коломoeць Г.А. Організаційно-педагогічні умови патріотичного виховання старших підлітків у процесі військово-спортивних ігор. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)*. 2019. № 10 (118). С. 163-167.

46. Кузьмук Л. Плекаємо патріотів. Досвід організації роботи з педагогами та батьками. *Дошкільне виховання*. 2018. №8. С. 14-16. 12.
47. Культура історичної пам'яті: європейський та історичний досвід / За загальною редакцією Ю. Шаповала. К.: ІПЕНД, 2013. С. 280-300.
48. Курчатова А.В. Підготовка майбутніх вихователів до патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку засобами краєзнавства. *Збірник наукових праць Херсонського державного університету. Серія: Педагогічні науки*. 2018. №81(1). С. 174-178.
49. Ласкавцева Я. Д. Виховуємо на традиціях. Х. : Вид. група «Основа», 2016. 125с.
50. Ліббез. Історичний фронт. URL.: <https://likbez.org.ua/ua/> (дата звернення: 02.09.2023)
51. Лобуренко Л., Старікова В. Мандруємо рідним містом, щоб його пізнати. Сценарій свята для старших дошкільників. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2016. № 6. С. 20-23.
52. Лящук Л. Виховувати патріотів Батьківщини змалку. *Початкова школа*. 2016. № 9. С. 52-53.
53. Матвієнко С. І. Специфіка патріотичного виховання у дошкільному дитинстві. Соціально-моральний розвиток і виховання дітей дошкільного віку: кол. моногр. за заг. ред. О.Л. Кононко. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2020. С. 169-198.
54. Меляков А.В. Державна політика патріотичного виховання: інституційний аспект. *Публічне управління: ціннісні орієнтири, стандарти якості та оцінка ефективності* : матеріали щорічної Всеукраїнської науково-практичної конференції за міжнародною участю (Київ, 26 травня 2017р.) / за заг. ред. В.С. Куйбіди, А.П. Савкова, С.В. Загороднюка. К. : НАДУ, 2017. Ч. 4 : Соціогуманітарна політика : пріоритети публічного управління. С.80-82.
55. Меляков А.В. Перспективи консультативно-дорадчих органів як інструментів національно-патріотичного виховання. *Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах* : Матеріали II Всеукраїнської наукової

конференції. 24-25 березня 2017р., м. Дніпро. Частина 1 / наук. ред. О.Ю. Висоцький. Дніпро: СПД «Охотнік», 2017. С. 198-200.

56. Методичні рекомендації щодо проведення моніторингу та оцінки якості заходів національно-патріотичного виховання / за ред. О.В. Ярошенко; ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики». 2-е вид. Вінниця, 2020. 48 с.

57. Мисан В. Місія шкільної історії: вчити мислити, чи забуврювати факти-події? *Проблеми дидактики історії: збірник наукових праць* / С. Копилов (голова, наук. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2018. Вип. 9. С. 78-85.

58. Михайленко Н. Психокорекція патріотичної рефлексії молодших школярів. *Психологія і суспільство*. 2006. № 1. С.121-126.

59. Міма Н.О. Патріотичне виховання молодших школярів як пріоритетний напрям національної системи виховання. *Педагогічний альманах*. 2013. Вип. 19. С. 19-24.

60. Мокра Л.М. Національно-патріотичне та громадянське виховання студентської та учнівської молоді педагогічного коледжу. *Імідж сучасного педагога*. 2016. №8. С.58-60.

61. Національно-патріотичне виховання – державний пріоритет національної безпеки. Щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні. К., 2015. 200с.

62. Національно-патріотичне виховання у викладанні біології / авт.-уклад. С. О. Пашенко. Х. : Вид. група «Основа», 2018. 62 с.

63. Національний музей історії України у Другій Світовій війні. URL.: <https://warmuseum.kyiv.ua/> (дата звернення: 07.09.2023)

64. Отрешко Н. Національна толерантність в Україні: динаміка та чинники. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*. К., 2021. С.312-319.

65. Патріотичне виховання у шкільних бібліотеках: методи та підходи : метод. рек. / [авт.: І. І. Хемчян, Л. М. Бондар, Т. В. Добко, А. І. Рубан ; наук.

ред.: Л. Д. Березівська, Т. В. Добко] ; НАПН України, Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського. Київ, 2017. 103 с.

66. Про вшанування Героїв України та інформування громадян України про подвиги українських військових : Постанова Верховної Ради України № 1857-VIII від 21 лютого 2017р. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1857-viii> (дата звернення: 23.08.2023)

67. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки : Закон України № 317-VIII від 9 квітня 2015р. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 26. ст. 219.

68. Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії: Закон України № 3005-IX від 21 березня 2023р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20#Text> (дата звернення: 23.08.2023)

69. Про затвердження Типового положення про координаційну раду з питань національно-патріотичного виховання при місцевій державній адміністрації : Постанова Кабінету Міністрів України № 999 від 7 грудня 2016р. *Офіційний вісник України від 06.01.2017* 2017р., № 2, стор. 122, стаття 39, код акту 84412/2016

70. Про національно-патріотичне виховання у закладах освіти у 2019/2020 навчальному році Лист МОН № 1/9-523 від 16.08.19 року URL: <https://osvita.ua/> (дата звернення: 22.08.2023)

71. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: Закон України № 2834-IX від 13 грудня 2022р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#n447> (дата звернення: 22.08.2023)

72. Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ ст. : Закон України №314-VIII від 9 квітня 2015р. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 25. ст. 190.

73. Символи, події та особистості, які формують національну пам'ять про війну з Росією. Результати соціологічного опитування, 23-30.03.2023р. / Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, Центр Разумкова. <https://razumkov.org.ua>

74. Скирда Т. Національно-патріотичне виховання як основа виховної системи сучасних освітніх закладів. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2022. №6. Кн.1. С. 119-126.

75. Солонська А. А. Основні підходи до патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку в батьківсько-вихователівській взаємодії. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка*. 2020. №1(24). С.30-35.

76. Солонська А.А. Критерії, показники та рівні патріотичної вихованості дітей старшого дошкільного віку. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І.Франка*. 2020. №34. С. 217-222.

77. Соціологічне дослідження до Дня Незалежності: уявлення про патріотизм та майбутнє України. Серпень 2023р. / Соціологічна група «Рейтинг». Київ, 2023. 32 с. <https://ratinggroup.ua>

78. Стратегія національно-патріотичного виховання. Затверджено Указом Президента України від 18 травня 2019р. №286/2019. URL.: <https://www.president.gov.ua/documents/2862019-27025> (дата звернення: 04.08.2023)

79. Сьомін С.В. Проблеми патріотичного виховання в Україні: теоретико-методологічний та правовий аспект. *Стратегічні пріоритети*. 2016. №2. С. 96-105.

80. Типове положення про координаційну раду з питань національно-патріотичного виховання при місцевій державній адміністрації. Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 7 грудня 2016р. № 999. URL.:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/999-2016-%D0%BF#Text> (дата звернення: 22.08.2023)

81. Український інститут національної пам'яті. URL.: <https://uinp.gov.ua/> (дата звернення: 17.08.2023)

82. Федоренко О. І. Діагностика національно-патріотичної вихованості учнів 5-6 класів загальноосвітніх шкіл. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2019. №4. doi: 10.31499/2307-4906.4.2019.200199.

83. Центр міської історії (м. Львів). URL.: <https://www.lvivcenter.org/> (дата звернення: 22.08.2023)

84. Швецова І. В. Активізація взаємодії педагогів та сім'ї у залученні дітей до спільної патріотичної діяльності. *Українські педагоги про національно-патріотичне виховання: зб. матеріалів Всеукр. наук. -практ. семінару /ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського [та ін.]. Київ: ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, 2016. С. 21-22.*

85. Яланська С. П. Психологічні аспекти розвитку толерантності особистості в освітньому середовищі. *Психологія особистості*. 2016. № 1. С. 100-108.

86. Kolomoets G. A. Theoretical background of the effectiveness of sports games in patriotic education of older adolescents. *International scientific professional journal «THE UNITY OF SCINCE»*. 2015. Publishing office Friedrichstrabe 10 - Vienna – Austria, 102-106.

ДОДАТКИ

Додаток А

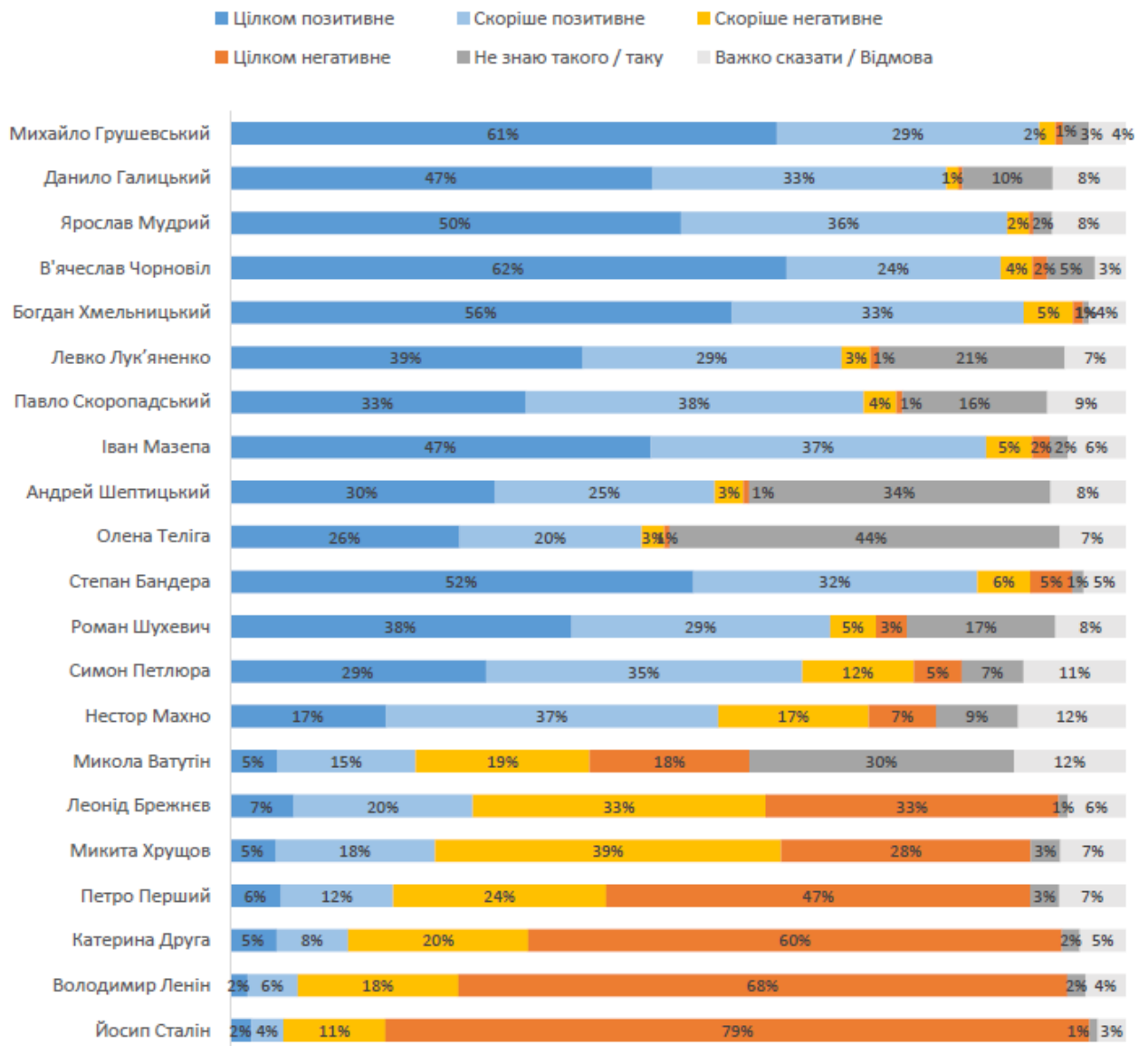

Рис. А.1. Розподіл відповідей респондентів на запитання «Наскільки позитивним або негативним є ваше ставлення до наступних історичних постатей» [36, с.14].

Розподіл відповідей респондентів на запитання «Як Ви ставитеся до наступних державних символів», у % [73].

	Пишаюся цим	Ставлюся позитивно	Ставлюся негативно	Ставлюся негативно і хотів би змінити	Важо відповісти
Прапор України					
<i>Серпень 2012р.</i>	37,9	56,2	1,2	1,1	3,6
<i>Грудень 2015р.</i>	47,9	43,2	2,6	1,5	4,9
<i>Травень 2023р.</i>	74,9	22,7	0,6	0,8	1,0
Герб України					
<i>Серпень 2012р.</i>	29,9	57,6	3,6	3,4	5,4
<i>Грудень 2015р.</i>	46,0	44,0	3,2	1,6	5,2
<i>Травень 2023р.</i>	74,4	23,4	0,6	0,4	1,2
Гімн України					
<i>Серпень 2012р.</i>	30,1	52,2	5,7	6,7	5,3
<i>Грудень 2015р.</i>	44,5	39,3	4,8	6,2	5,3
<i>Травень 2023р.</i>	68,9	23,4	2,0	3,6	2,0